

G.Fekete Éva – Solymári Gábor

**A szociális gazdaság kiépítésének esélye és feltételei
az Észak-magyarországi régióban**

I. KITEKINTÉS

1. A szociális gazdaságot életre hívó globális folyamatok

A mindennapokat egyre inkább behálózó globalizáció átrendezte a világ gazdasági és társadalmi szerkezetét. Varga Csaba elemzi a klasszikus kapitalizmust felváltó *újkapitalizmust*. (Varga 1997) Ebben:

A gazdaságot és a társadalmat a piaci mechanizmusok irányítják, de a transznacionális gazdasági társaságok kiléptek a klasszikus piacgazdaság kereteiből, a versenyük már jórészt nem piaci szabályozás alapján folyik. A klasszikus piacgazdaság egyre inkább visszaszorul a nemzeti piacgazdaságokba, a kis és középvállalkozások körébe. A gazdaságon belül az ártermelést drasztikus módon korlátozó, leépítő elektronikus pénzpiac tölt be központi szerepet. A spekulatív tőke hozadéka háromszorosa a termelőtőke nyereségének. Ezért az első világ gazdaságai tudatosan helyezik ki az ártermelés kisebb-nagyobb hányadát a második és harmadik világba, ami korábban példa nélküli munkanélküliséget vált ki a fejlett országokban. Ezzel a társadalmi osztályok is más értelmet nyernek. A társadalom továbbra is két részre szakad. Az integrált hatalmi osztály áll szemben a civilosztállyal. Az előző egyaránt birtokolja a gazdasági, pénzügyi, politikai, tudás és kommunikációs tőke nagy részét, míg az utóbbi, bár nem a régi módon elesett és kiszolgáltatott, ám az előbb felsorolt tőkéknek csak a kisebb részét szerezheti meg. Míg a korábbi osztályviszály a tőke és munka ellentéte volt, az új típusú társadalomban a hatalmi osztály a tőkét és a munkát együttesen birtokolja. A civilosztály számára egyre kevésbé lesz garantálva a munka, s még kevésbé a munkahely. A társadalmi lejtő egyre meredekebbé válik a fejlett országokban is.

A gazdasági fejlettséget GDP-ben mérő gondolkodás korszaka lezárul. Megerősödnek azok a törekvések, melyek pl. az egy főre vetített vagyonban mérik egy-egy ország, régió fejlettségét. A vagyont az „előállított javak”, a természeti kincsek (nem csupán az ásványkincsek, de a termőföld, a vizek és egyéb környezeti erőforrások is) és az emberi erőforrások (beleértve a táplálkozás és a képzettség szintjét is) együttesen alkotják. A termékek (árak és szolgáltatások) értékét a bennük koncentrált tudás és kreativitás minden korábbinál nagyobb mértékben határozza meg. A környezeti tudatosság erősödése az egész világon felgyorsította az ökoszociális piacgazdaság követelményének érvényesülését. A természeti környezet és az ember kapcsolatának, kölcsönhatásának újraértékelése megjelenik a napi gazdaságban. A környezetvédelem az egyik legfontosabb gazdasági ággá válik. A gazdasági ágak közül a szolgáltatások, azon belül is az információs gazdaság kerül előtérbe. Ez az ágazat foglalkoztatja a munkaerő nagy részét és állítja elő a GDP jelentős hányadát. Az információs társadalom eljövetele a XIX. sz. ipari forradalmával összevethető változásokhoz vezet. A digitális forradalom jóvoltából egy-két évtizeden belül létre jövő globális interaktív információs és kommunikációs rendszer normális esetben először teszi lehetővé, hogy a modern korban ne csak az integrált hatalmi osztályok, hanem elvileg az egész társadalom közvetlenül és korlátlanul információkhoz és tudáshoz jusson.

Úgy a gazdaságban, mint a társadalomban – ökológiai minták alapján – alapértékké vált a sokszínűség. A diverzitás, a több lábbon állás az alkalmazkodó képesség, a fenntarthatóság alapkövetelménye és biztosítója.

Az új globalításban a világgazdaság nem „falja fel” a regionális és nemzeti gazdaságokat, sőt talán paradox módon a globalizáció magával hozza a *lokális gazdaság és a kisvállalkozások felértékelődését*. Részint a multinacionális társaságok nyomában járó kedvezőtlen hatások elleni védekezéséért, részint éppen a globalizálódó gazdaságban előnyöket nyújtó egyediség, rugalmasság biztosítékaként. A *társadalmak három szintje* is elkülönül és egymás mellett létezik. Totálisan globális világtársadalom nincs, a helyi társadalmak nincsenek alávetve a globalizációnak. A felsőbb rendszerek lefelé irányuló befolyásolási és manipulációs képessége évről évre csökken. Miközben odalent az emberek berendezkedtek az újra, odafenn még javában azt képzelik, hogy még mindig kezükben tartják a dolgok irányítását. Ez a láthatatlan forradalom az első és a második világban kiváltja a *civiltársadalmak önállósodási törekvéseit*. 1980-ban Torontóban, az első globális jövőkonferencián adták ki a jelszót: „Gondolkozz globálisan – cselekedj lokálisan!” A jelszó mögött az a felismerés áll, hogy közös gondjaink csak globális gondolkodással orvosolhatók, ám az igazán értelmes és hatékony cselekvés színtere a lokalitás. A helyi társadalmak szerepe felértékelődik, nő a lokális politika, a *helyi önkormányzás* szerepe.

Az állami bürokrácia, a politikai hatalom kénytelen közvetlen és közvetett eszközökkel ellensúlyozni a gazdaságot és a társadalmat nem egyszer riasztóan romboló globális és regionális újkapitalizmust, mérsékelni annak kedvezőtlen társadalmi hatásait. Am ehhez eszközei korlátozottak, a probléma túlhalad az állami adminisztráció keretein. A fejlett világban meginogtak a jóléti társadalmak. Ugyanolyan vagy hasonló jóléti állam, mint amilyen a hetvenes-nyolcvanas években volt, még egyszer nem lehet. A legfontosabb alapelv azonban igazabb, mint bármikor: *a jövő Európája csak szociális Európa lehet*. Miközben egy munka nélkül való kapitalizmusba rohanunk, egyre erőteljesebben vetődik fel a kérdés: hogyan lehetséges demokrácia a munkatársadalmon túl? A globális gazdaság és a kevésbé globalizálódott társadalom az első világ országaiban is modellválsággal, rendszerválsággal küszködik, így a második világ felzárkózni akaró nemzetei nem választhatják a múlt globalizációját, a modellválságokhoz vezető társadalmi-gazdasági szisztémát. (Varga 1997.)

Az új kapitalizmus kihívásaira adott válaszként, annak kedvezőtlen, nagyarányú munkanélküliséget, a társadalmi különbségek szélsőségesé válását eredményező hatását mérséklő, a rugalmas, sokszínű helyi gazdaság iránti igényeket kielégítő és az egyre erősödő civil társadalomban rejlő tartalékokat kiaknázó megoldásként bontakozott ki a szociális gazdaság koncepciója és erősödtek fel a 90-es években a megerősítésére irányuló törekvések.

2. A szociális gazdasággal kapcsolatos fogalmak, értelmezések

A 20. század végére a fejlett országokban a versenyszférán és közszférán kívül eső harmadik szektor a gazdasági és társadalmi fejlődés nélkülözhetetlen tényezőjévé vált. Növekvő jelentősége ellenére csak nehezen tisztulnak le a témához kapcsolódó fogalmak.

2.1. A szociális/közösségi szektor és szervezetei

A napjainkban legelterjedtebb gazdasági modellben három gazdasági szektor működik egymás mellett, melyek eltérő célokkal és motivációkkal rendelkeznek, de közös jellemzőjük, hogy tevékenységükkel valamilyen gazdasági-társadalmi szükségletet elégítenek ki.⁹

– *A versenyszféra* szervezeteit a profitszerzés motiválja, a szükségleteket termékek és szolgáltatások előállításával elégítik ki.

⁹ A társadalom alapvető alrendszeiről van szó, mint szektorokról, és nem a közzgazdasági felosztásról, amely alapvetően más tartalommal használja e fogalmat, és a gazdaság egyes szegmenseit érti az egyes szektorok alatt (ipar, mezőgazdaság, terciér ágazatok).

- *A közsféra* a közérdek szolgálatát helyezi előtérbe, közfeladatokat lát el, ezáltal valamilyen közös, társadalmi szükségletet elégít ki.
- *A harmadik szektor* közösségi, szociális célok érdekében végzi közérdekű tevékenységét, miközben olyan társadalmi és gazdasági igényeket elégít ki, melyre a másik két szektor nem képes.¹⁰

A harmadik szektor országoként más-más formát ölt a helyi kulturális, történelmi, politikai és gazdasági viszonyok függvényében. E struktúrák tehát nem véletlenszerűen alakulnak ki, azokat az adott körülmények és a helyi feltételek együttesen határozzák meg. (Nárai 2004.)

A versenyszférától és a közszférától különálló, harmadik szektorhoz tartozó szervezetek a szakirodalomban hol civil szervezetekként, hol nem-kormányzati, hol pedig non-profit szervezetekként jelennek meg. A különböző elnevezések különböző nézőpontokat és abból adódó hangsúlyokat takarnak. Az állampolgári kezdeményezések jelentőségét hangsúlyozók a szektort *civil társadalomnak*, öntevékeny szervezeteknek, társadalmi önszerveződéseknek nevezik. A *harmadik szektor* elnevezést azok használják, akik a szektor önállóságát kívánják hangsúlyozni. A *nem kormányzati* elnevezéssel kimondottan a kormányzattól való függetlenséget szeretnék kiemelni. A *non-profit* megnevezést alkalmazók pedig a profitszétosztás tilalmát helyezik előtérbe (Kuti 1998).

A szférával foglalkozó nemzetközi és hazai gyakorlatban leginkább használatos non-profit definíció *L. M. Salamon amerikai közgazdász* és munkatársai nevéhez köthető. A szektort a „nonprofit” elnevezéssel illették, mivel vizsgálataik szerint a szektor szervezeteinek közös jellemzője az, hogy a megtermelt profitot visszaforgatják a tevékenységük végzéséhez, és nem osztják szét tulajdonosaik közt. A nonprofit szervezetek jellemzői közé tartozik emellett a bizonyos fokú intézményesültség, a kormányzati szervektől való függetlenség, az önkormányzás, az önkéntesség és a politikai-hiteleti tevékenységtől való tartózkodás. (Salamon-Anheier 1995.). Fontos tehát hangsúlyoznunk, hogy az állami, önkormányzati intézményrendszer számos, gazdaságilag nonprofit működésű eleme (oktatási-nevelési intézmények, könyvtárak, múzeumok, önkormányzatok) nem értendő a nonprofit szektorba tartozónak. A nonprofit szektor a civil társadalom részét képezi, amely a hivatalos (állami) fórumokon kívül álló állampolgári tevékenység szférája, ahol az egyes egyének autonóm célokat követve, önmagukat közösséggé szervezve, érdekeiket érvényesíteni kívánó aktív cselekvőként jelennek meg (Böhm 1999).

A fenti, nemzetközi gyakorlatban elterjedt értelmezéstől eltérően, a magyar jogszabályok szerint minden olyan nem profitcélú szervezet (alapítvány, egyesület, az egyesületekhez hasonlóan szabályozott egyéb társadalmi szervezet, közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság, önkéntes kölcsönös biztosítópénztár) a nonprofit szektor részének tekintendő, amelyet a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseivel összhangban önálló jogi személyként bejegyeztek. Ez a megközelítés tulajdonképpen a politikai pártokat és az egyházakat is a nonprofit szektor részének tekinti.

A társadalmi szereplőkre vonatkozó magyar *statisztikai* megközelítés már szűkebb a jogi értelmezésnél, mivel sem az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárakat, sem a politikai pártokat, sem az egyházakat nem tekinti a non-profit szektor részének.

A *nemzetgazdasági-statisztikai* megközelítés szerint a nonprofit szektorba azok a statisztikai definíciónak megfelelő szervezetek tartoznak, amelyek alapvetően a lakosságot szolgálják,

¹⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy létezik más felosztás is. Így pl. *Az ENSZ ajánlásán alapuló gazdaságstatisztikai módszertan* öt szektorra osztja a gazdaságot, melyek: 1. a háztartások, 2. a pénzügyi szervezetek, 3. a vállalatok, 4. a közintézmények és 5. a háztartásokat segítő nonprofit szervezetek. Eszerint nonprofit az a szervezet, amely szolgáltatásait elsősorban a háztartások számára nyújtja, profitszerzési szándék nélkül.

döntően magántámogatásokból finanszírozottak, bevételszerző tevékenységet csak korlátozottan folytatnak, így például a főképp díjbevételeikre támaszkodó nonprofit szolgáltatóknak minősülő közhasznú társaságok, vagy a döntően állami támogatásokból élő szervezetek, közalapítványok nem a nonprofit szektorban veendő számításba. Viszont a statisztikai definíciónak nem, de a tágabb jogi értelmezésnek megfelelő szervezetek közül a politikai pártokat és az egyházakat e megközelítés a háztartásokat segítő nonprofit szervezetek körében veszi figyelembe (*Nonprofit szervezetek...* 2002).

2.2. A szociális gazdaság

A brit értelmezés szerint a harmadik szektort a szociális gazdaság, a karitatív alapon működő szervezeteket magába foglaló közösségi gazdaság és az informális gazdaságot, családi, önálló tevékenységeket tartalmazó árnyékgazdaság együttesen alkotja. Az egyes alszektorok között nem lehet éles határvonalat húzni, inkább a szociális és a közösségi gazdaság, valamint a közösségi-, és árnyékgazdaság közti átfedések a jellemzőek (Conscise, 2000).

Az Európai Unió értelmezése szerint a szociális gazdaság az a szektor, amely a kirekesztettség által veszélyeztetettek számára biztosít munkalehetőséget, a szociális szektorban pedig segítséget nyújt új, független üzleti tevékenységek létrehozásához. Nem azonosítható a nonprofit szektorral, s nem választható el élesen sem a közszférától, sem a versenyszférától (New jobs in Europe, 1999). Hozzájárul a hatékony piaci verseny kialakulásához, új megközelítést vezet be a vállalkozási és foglalkoztatási formákra vonatkozóan, munkahely-teremtési potenciállal rendelkezik, új igényeket elégít ki, működése nagyrészt a tagság által végzett tevékenységeken alapszik, igényli az állampolgári részvételt és az önkéntes munkát, erősíti a szolidaritást. (EU-Social Economy)

Galliano szerint a szociális gazdaság a harmadik szektor szervezeteinek komplex világát és kapcsolatrendszerét fejezi ki, fő céljai és tevékenységei a rugalmas foglalkoztatási alternatívák kialakítása, a polgárok aktív részvételének erősítése, az emberi jogok védelme, a társadalmi együttműködés javítása és részvétel a helyi fejlesztési politika kialakításában. Olyan gazdaságról van szó, melynek szereplői a szövetkezetek, kölcsönös pénztárak, alapítványok és minden olyan szervezet, melynek nem a profitszerzés az elsődleges célja. Összetett jelenség, mely a gazdasági, társadalmi és szociális igények között helyezkedik el. Olyan útkeresztződésnek is tekinthető, ahol találkozik a fejlesztési és a foglalkoztatási politika. (Galliano 2003)

A szociális gazdaság alapértéke, hogy tevékenységét nem az egyén, hanem a közösség javáért végzi, igyekszik elősegíteni a területi alapon vagy közös érdekek mentén szerveződő közösségek kiépülését. A szociális gazdaságban dolgozó emberek együttműködnek a közös haszon érdekében, a szervezetek működésével, irányításával kapcsolatos döntés joga a lehető legalacsonyabb szintet illeti meg, a szervezet irányításában résztvevők szavazati joga egyenlő. A szociális gazdaság integrálja a gazdasági, szociális, kulturális és környezeti összetevőket. A társadalom jelenlegi és jövőbeni jóléte érdekében a szociális gazdaság tiszteli és igyekszik megőrizni a humán és ökológiai diverzitást, tevékenysége végzése során igyekszik védeni és megőrizni az erőforrásokat a jövő generációi számára. A szociális gazdaság szervezetei szociális szempontból hasznos munkát végeznek, ezáltal javítják a közösség életkörülményeit, a munkában részt vevőknek megfelelő munkakörülményeket és elfogadható javadalmazást biztosítanak. Az emberek igényeinek és szükségleteinek kielégítése elsődlegességet élvez a tőke megtérülésével szemben, a szociális gazdaság eredményessége az egyénekre és a társadalomra gyakorolt hatásban mérhető le (Kay 2002).

A szociális gazdaság előnyei elsősorban a hagyományos, szociális szolgáltatást nyújtó szervezetekkel szemben nyilvánulnak meg. Mivel szorosabban kapcsolódik egy adott közösséghez, jobban ismeri a potenciális felhasználók és az alkalmazottak szükségleteit. *Innovatívabb, kreatívabb és rugalmasabb*, mint a merevebb, hierarchikus felépítésű,

szolgáltatásokat nyújtó szervezetek. A szociális gazdaság szervezetei által nyújtott szolgáltatások *ki tudják elégíteni egy heterogén közösség igényeit*, amire a standardizált, az átlagra szabott szolgáltatásokat nyújtók nem képesek. Jelentős előnynek számít az önkéntes, ingyenes munka alkalmazása, hiszen az önkéntesek által végzett munka nem csupán azért fontos, mert csökkenti a költségeket és a növeli a termelékenységet, hanem azért is, mert az önkéntesek munkájukat egyfajta küldetésnek tekintik, így kellő kontrollt gyakorolnak a szervezet működése felett. Mind a vezetők, mind az alkalmazottak *elkötelezettek* és képesek azonosulni a szervezet céljaival, még ha kevesebbet is keresnek, mint ha a verseny-, vagy közszférában dolgoznának (Campbell 1999).

A szociális gazdaság szervezetei a vállalkozás és munkahely-teremtés lényeges forrásai azokon a területeken, ahol egyébként a hagyományos, piaci vállalkozások nem lennének életképesek. A szövetkezetek különösen a bankszektorban, a mezőgazdaságban és a kiskereskedelemben jelentősek. A kölcsönös társaságok fő tevékenysége elsősorban a biztosítás és a hitelnyújtás, míg az egyesületek és alapítványok az egészségügyi és szociális ellátás, sport és rekreáció, kultúra, környezetvédelem, emberi jogok, fejlesztési segélyek, fogyasztóvédelem, oktatás, képzés, kutatás területén tevékenykednek (EU-Social Economy).

2.3. A szociális és közösségi vállalkozások

Tágabb értelemben úgy fogalmazhatunk, hogy a szociális gazdaság „építőkövei” a szociális vállalkozások. Az Egyesült Királyság nemzeti szociális vállalkozás-stratégiájában a következő definíciót adták: *„a szociális vállalkozás elsődlegesen társadalmi célokkal bíró szervezet, mely nyereségét főként ettől a céltól - s nem a tulajdonosok vagy részvényesek profitmaximalizálási szempontjait figyelembe véve - vezérelve fekteti be újra üzleti tevékenységének vagy a közösség fejlesztésének érdekében.”* (Social Enterprise: a strategy for success 2002). A szintén Egyesült Királyságbeli Social Enterprise Coalition meghatározása szerint a szociális vállalkozás olyan gazdasági szervezet, amely társadalmi célból végzi üzleti tevékenységét. Nem jogi szervezeti formája, hanem természete határozza meg, vagyis társadalmi céljai és eredményei, a struktúrájában és irányításában megjelenő társadalmi misszió és a profit-felhasználás módja (Social Enterprise Coalition).

A szociális vállalkozás jellemzőit az EMES projekt¹¹ keretében a kutatók gazdasági-vállalkozói és társadalmi ismérvek szerint határozták meg. A legfontosabb gazdasági-vállalkozói kritérium a *folyamatos termék-előállító, szolgáltatásnyújtó tevékenység*. A szociális vállalkozásoknak jelentős gazdasági kockázattal kell szembenézniük, hiszen rendszerint *más jellegű finanszírozási forrásokra kell támaszkodniuk* mint az üzleti vállalkozásoknak vagy a közintézményeknek. Igyekeznek minimális szinten tartani a fizetett munka mértékét, s minél nagyobb mértékben igénybe venni *önkéntesek segítségét*. A szociális vállalkozások gazdasági ismérvei közé tartozik még az *önállóság és a más szervezetektől való függetlenség* is. A szociális vállalkozások között nem csak nonprofit szemléletűek vannak, egyes szervezettípusoknál korlátozott mértékben lehetőség van a profit szétosztására. A társadalmi jellemzők között az egyik legfontosabb, hogy a szociális vállalkozások *a közösséget szolgálják*, törekszenek arra, hogy helyi szinten elősegítsék a társadalmi felelősség kialakulását. A szociális vállalkozásokat egy közösséghez tartozó, azonos célokkal, igényekkel rendelkező emberek alapítják. A *döntéshozatalban való részvétel nem függ a tőkerészesedéstől, érvényesül az egy ember egy szavazat elve*. A *fogyasztói képviselő* és részvétel, a stakeholder orientáció és a *demokratikus vezetés* a szociális vállalkozások további lényeges ismérvei (EMES European Network).

¹¹ Emergence of Social Enterprise in Europe (EMES) címmel végzett közös kutatást néhány, a harmadik szektor elméleti és gyakorlati jelentőségét vizsgáló európai kutatóközpont 1996-1999 között. Az együttműködés eredményeként jött létre az EMES European Research Network.

A szociális vállalkozások a normál vállalkozásoktól leginkább abban különböznek, hogy célcsoportjaik tartós munkanélküliek, ezen belül gyakran megváltozott munkaképességűek. A foglalkoztatási társágtól pedig a foglalkoztatottak viszonylagos állandósága különbözteti meg. Tulajdonképpen bármilyen területen indíthatnak vállalkozást, aminek perspektivikusan piaca lehet és ez esetben a szociális azt jelenti, hogy (pl. Alsó-Szászország esetében öt évig) támogatásban részesülnek. A támogatás általában csökkenő mértékű és cél, hogy idővel meg is szűnjön, a tevékenység önfenntartóvá tudjon válni, de ha ez nem lehetséges, a támogatás hosszú távon is fennmaradhat. Az így kifizetett támogatás még mindig kisebb mértékű mint amit szociális segélyezésre kellene fordítani és a helyi társadalmi viszonyokra kiható mentális hatás is lényegesen kedvezőbb.

Magyarországon a 90-es évek elején indult szociális földprogram tekinthető egy speciális, a legszegényebb településeket érintő szociális vállalkozásnak. A művelésre alkalmas földterület és a kedvezményesen biztosított művelési szolgáltatások formájában jutnak a kedvezményezettek olyan támogatáshoz, amihez saját munkaerejüket hozzátéve, a befektetett munkáért természetbeni, a család életvezetését megkönnyítő fizetség illeti meg őket.

A közösségi vállalkozásokat a szociális vállalkozástól a munkahelyek védettségének kisebb foka, a szövetkezetektől és a magánvállalkozásoktól pedig a tulajdon kérdése különbözteti meg. A piaci körülmények között gazdálkodó közösségi vállalkozásban közös tulajdonlás van, ami megoszlik a dolgozók ill. a vállalkozást létrehozó közösség között. A vállalkozás során keletkező profit az adott közösséget gazdagítja, ami azt további közérdekű tevékenységekbe, szolgáltatásokba forgatja azt vissza, azaz valójában non-profit szervezetként működnek. A közösség jólétének növelése az elsődleges cél, melyen belül a foglalkoztatás, ehhez kapcsolódva a közösség morális szintjének és önbecsülésének javulása, valamint a korábban hiánypótló szolgáltatások legalább önfenntartó módon történő nyújtása a legfontosabb előny. (Frey 1998.)

2.4. Szövetkezetek

A szociális gazdaság karakterisztikus elemei az egyéni termelők által létrehozott szövetkezetek. A szövetkezet non-profitnak számít, mivel nem törekszik profitszerzésre, a tevékenysége nyomán keletkező eredményből csak korlátozott, a szövetkezetben végzett tevékenység mennyiségével arányos részesedést fizet a tagoknak, ha egyáltalán fizet.

A szövetkezetek elterjedését vizsgálva megállapítható, hogy a nyugat-európai országokban a 80-as évektől, az Amerikai Egyesült Államokban a 90-es évektől reneszánszukat élik. Jellemző, hogy az Egyesült Királyságban 1979 és 1994 között a szövetkezetek száma 400-ról 8000-re, a mögöttük álló emberek száma pedig 1500-ról 150 ezerre emelkedett. Ez volt az az üzleti forma, amely a recesszió időszakában is növekedést tudott felmutatni. Másik jellemző adat, hogy az Amerikai Egyesült Államokban 120 millió olyan ember él, akinek az életét valamilyen formában befolyásolja valamilyen szövetkezet. (4500 mezőgazdasági, 19000 takaréki-, 7000 fogyasztási, 2500 lakásszövetkezet, valamint: bölcsődék, biztosítók, kézműipari üzemek, egészségházak, temetkezési vállalatok, telefontársaságok, elektromos művek, taxi-vállalatok, üdülők, éttermek működnek szövetkezetként.) Szövetkezeteket szinte minden szolgáltatásban hoztak már létre. Minden 6 amerikai farmerből 5 tagja egy vagy több szövetkezetnek. A farmerek szövetkezeteken keresztül értékesítik a tejtermelés 82%-át, a gabona 30%-át, a zöldség és gyümölcs 29%-át, a hús 7%-át, az összes termék 25%-át. Ugyanakkor szövetkezeteken keresztül szerzik be a műtrágya 36%-át, az üzemanyag 35%-át, a növényvédő szerek 34%-át, a takarmány 19%-át, a vetőmag 15%-át, összes vásárlásaik 20%-át. A szövetkezetek a legnagyobb munkáltatók és adófizetők sok vidéki településen.

A mezőgazdasági szövetkezés megerősödéséhez Nyugat-Európában gazdasági szükségszerűség vezetett. Az utóbbi évtizedekben az Európai Unió és tagországi rendkívüli módon felerősítették a minőségi versenyt az egyes termelők között, ugyanakkor a belső vámhatárok lebontásával - a

nemzeti kvóták ellenére - exportlendületet adtak számukra. Ezt a lendületet azok az országok tudják kihasználni, melyek jól kiépített intézményekkel rendelkeznek, képesek a valós piaci információkra választ adni, és versenyben maradni. A nagy mezőgazdasági-élelmiszeripari exportot megvalósító európai országok (Dánia, Hollandia, Franciaország) a nemzetközileg versenyképes minőségi áru-előállítás, a hatékony termelést és a biztonságos termelői egzisztenciát szövetkezeti összefogással tudták elérni. A szövetkezeti marketingtevékenység nélkül az egyéni termelők alig juthatnának közvetlen és hiteles árupiaci ismeretekhez. Ugyanakkor a termelők szövetkezéseiken keresztül részvétele az élelmiszerpiacon jelentősen korlátozza a mamentcégek monopóliumainak és a feketekereskedelem árfelhajtó, ill. jövedelemkivonó hatását és ezáltal közvetlen fogyasztóvédelmet is megvalósít. (Szeremley 1997)

Az amerikai megfogalmazás szerint a szövetkezet olyan gazdasági társaság, mely a felhasználók birtokában és ellenőrzése alatt áll és ők részesednek az előállított haszonból. Az új szövetkezeteknek két típusa ismert:

- a. elsődleges, vagy dolgozói szövetkezet, melyben az emberek egy csoportja jön össze és árut termelnek vagy szolgáltatást szerveznek és értékesítenek. Ennek a szövetkezeti típusnak a foglalkoztatási programokban van nagy szerepe.
- b. másodlagos, vagy marketing szövetkezet, amelyben nem egyének szövetkezeteiről, hanem üzleti vállalkozások szövetkezéséről van szó. Ennek ott van szerepe, ahol az adott termékre, szolgáltatásra nincs piac, vagy az nehezen elérhető. (Reynolds 1994.)

A második típushoz kapcsolódik az új típusú szövetkezetek Magyarországon használt megfogalmazása, mely szerint: "A szövetkezet alatt olyan társulatot értünk, melyben több gazdaság valamely gazdálkodási műveletet közös üzemben végez vagy végeztet el, úgy azonban, hogy a gazdaságokat egyébként független különállásukban meghagyja." (Márton - Szeremley 1995) Ebben az esetben a termelés zömében magángazdaságokban történik, a feldolgozást és az értékesítést, a termelői tájékozódást szervezik a szövetkezetek. A szövetkezetnek, mint agrármarketing-szervezetnek fő feladata a termék biztonságos piacra vitele és a lehetséges legnagyobb árbevétel elérése.

A szövetkezés alapelvei:

- *Nyitott tagság:* a tagság önkéntes és minden, a szövetkezet szolgáltatásait használni akaró személy számára nyitott.
- *Demokratikus ellenőrzés:* egy tagot egy szavazat illet meg, függetlenül résztulajdonának nagyságától és befektetéseitől.
- *Korlátozott részesedés fizetés:* a befizetett részjegyek után csak egy erősen korlátozott mértékű kamatot fizetnek, ha egyáltalán fizetnek.
- *A megtakarításokon a tagok osztoznak:* a működési költségek és a szolgáltatások fejlesztésének költségei feletti többletet a tagokhoz a szövetkezetben végzett tevékenység mennyiségének arányában kell visszaosztani.
- *Szemléletformálás:* a szövetkezetnek folyamatosan tanítania kell tagjait és általában a nyilvánosságot a szövetkezés elméleti és gyakorlati kérdéseiről.
- *Szövetkezetek közötti együttműködés:* a szövetkezetek tevékenységeken együttműködnek más szövetkezetekkel a tagok és azok települési közösségei érdekeinek jobb szolgálata érdekében.

A nyugat-európai modell szerint a szövetkezeti alapszabály, mint belső törvény működik a tagok közötti kapcsolatban. A szokványos üzleti garanciákat erősítik meg a kölcsönösen kötelező teljesítések, illetve szankciók vállalása. Így pl. a szövetkezeti élelmiszer-feldolgozók létesítéséhez szükséges tőkét hitelek felvételével biztosítják, s a kölcsön visszafizetésére közösen vállalnak garanciát. A szövetkezés üzleti tevékenységének irányítását teljes felelősséggel a manager végzi, aki a tagok alkalmazottja. Munkatársait saját maga választja ki.

Feladatának végzésével összefüggő fejlesztéshez ugyanakkor az igazgatótanács jóváhagyása szükséges. A vezetői funkciók nem koncentrálnak hatalmat.

2.5. A társadalmi tőke

A közgazdasági és szociológiai tárgyú kutatások napjaink egyik népszerű területe a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrások vizsgálata. A közgazdászok e téma iránti érdeklődését a gazdaságba, termelésbe bevonható új erőforrások, a gazdasági fejlődés új hajtóerőinek keresése motiválja, míg a szociológusok inkább a társadalomfejlődés aspektusából közelítenek. A kutatások egy olyan erőforrást azonosítottak, mely alapjaiban határozza meg egy társadalom belső viszonyait, s ebből kiindulva, erőteljes hatást gyakorol a gazdaságfejlődésre. Ezt az erőforrást társadalmi tőkének nevezték el, melyet a különböző tudományterületek képviselői más-más jelentéstartalommal ruháztak fel.

A társadalmi tőke egyik legjobban ismert és leginkább elfogadott definícióját Putnam alkotta meg: „a társadalmi tőke a társadalmi szervezetek jellemzőiből származik, olyanokból, mint a bizalom, a normák és a hálózatok, amelyek növelhetik a társadalom hatékonyságát azzal, hogy elősegítik az összehangolt cselekvéseket”. Meghatározása szerint a társadalmi tőke legfontosabb összetevői a szoros társadalmi háló, a civil szervezetek erőssége, a közösségi szolidaritás és a kölcsönös bizalom (támogatás). (Szakál 2004)

Coleman szerint a társadalmi tőkét funkciója definiálja. A társadalmi tőke fogalma azt a funkciót határozza meg, hogy a cselekvők számára milyen értékük van erőforrásként a társadalmi struktúra azon vonásainak, amelyeket érdekeik érvényesítésében felhasználhatnak.

A társadalmi tőke három formáját azonosította. Az első típust a társadalmi környezet megbízhatósága s az ezen alapuló kötelezettségek és elvárások határozzák meg, tehát a társadalom tagjainak bizonyos interakciói cserére, ellenszolgáltatás reményére épülnek. A második megjelenési formaként a társadalmi viszonyokban rejlő információs potenciál jelenik meg. Mivel a döntéshozatalhoz információra van szükség, ám annak beszerzése gyakran időigényes és költséges, ezért az emberek sok esetben egymástól igyekeznek megszerezni a kellő ismereteket. Ez a típus a társadalom működését a jobb információáramlás, így a megalapozottabb döntéshozatal megkönnyítésével segíti. A társadalmi tőke harmadik formáját a hatékony normák képezik, amelyek nem csupán előmozdítanak bizonyos folyamatokat, hanem meg is gátolnak egyes, a társadalom számára nem kívánatos tevékenységeket. (Coleman 1998).

Bourdieu a társadalmi tőke definiálásánál a tőke három alapvető formáját határozza meg: a gazdasági, kulturális és társadalmi tőkét, melyek bizonyos feltételek mellett kölcsönösen átalakíthatóak. A társadalmi tőkét olyan erőforrásnak tekinti, ami az egy csoporthoz való tartozáson alapul. Intézményesült viszonyokhoz kapcsolódik, anyagi és szimbolikus csereviszonyok alapján létezhet, s maga is hozzájárul e viszonyok fennmaradásához. Újratermelése is ezek a csereviszonyok, vagyis a kapcsolatok működtetése, fenntartása révén valósul meg. (Bourdieu 1998).

Magyar kutatók megfogalmazása szerint a magyar és a kelet-közép-európai társadalmakban tapasztalható, s a lakosság egészségi állapotában is tetten érhető válságtünetek a bizalom és a társadalmi tőke hiányára vezethetők vissza. Magyarországon a szocializmus évtizedeiben hatalmas mértékű társadalmi destrukció és értékvesztés ment végbe, amelyet a rendszerváltás után tovább fokozott a gazdasági szerkezetváltás okozta bizonytalanság és reményvesztettség. E folyamat visszafordításában a kutatók meggyőződése szerint a család és az iskola mellett a civil szervezetek játszhatnak jelentős szerepet. (Kopp-Skrabski 2001)

2.6. Az önkéntes munka

Bár a mások javára, ingyen, önkéntesen végzett munka története több évszázados múltra tekint vissza, a társadalom fejlődési folyamatában betöltött szerepe miatt jelentősége egyre nő.

Az önkéntesség, önkéntes munka definíciója, ezáltal megítélése, jogi szabályozása országonként eltérő lehet. Az ENSZ Önkéntesek-program meghatározása szerint önkéntes az, aki szabad akaratából, tudatosan, mások javára történő tevékenységet anyagi ellenszolgáltatás, fizetség nélkül végez. A definíciók alapján az önkéntes tevékenység három jellemzője: a végzett munka az egyén szabad akaratán alapszik, mások javát szolgálja, nem célja az anyagi ellenszolgáltatás.

Az önkéntes munka végzése a közösségépítés egyik eszköze. Hatására fejlődik a társadalmi tőke, erősödik a demokrácia egyik alapelveként tekintett szolidaritás, az együttműködési készség fejlődésével nő a civil kezdeményezések és szervezetek jelentősége. Az önkéntes munka javítja a gazdaságilag-társadalmilag hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságát. A pályakezdő fiatalok számára lehetőséget nyújt a tapasztalatszerzésre, az aktivitásukat megőrző idősöknek a társadalmilag (is) hasznos munkavégzésre, a fogyatékosoknak a társadalmi integrációra. Új munkahelyeket is teremthet azáltal, hogy igényt kelt bizonyos szolgáltatások iránt, melyeknek szervezését – megnövekedett jelentőségük miatt - később üzleti vállalkozások vagy közintézmények veszik át, így a korábban önkéntesen végzett munka fizetett állássá válik.

Bár Nyugat-Európában számos ország komoly hagyományokkal rendelkezik az önkéntes munka területén, Magyarországon az önkéntes szektor súlya még jóval elmarad a nyugat-európai országok szintjétől. A különbség okaként főleg a pozitív társadalmi minta és a megfelelő törvényi háttér hiánya, valamint az önkéntes munka alacsony társadalmi súlya, elismertsége említhető meg. (Szigeti 2003)

3. A szociális gazdaság az Európai Unió politikájában

3.1. A szociális gazdaság koncepciójának megjelenése a politikákban

Az Európai Unió tevékenységi területei között a szociális gazdasággal kapcsolatos intézkedések, politikák a Vállalkozáspolitikai-, és a Foglalkoztatási és szociális ügyek-témában kaptak helyet.

A vállalkozáspolitikán belül az Unió szociális gazdasághoz kapcsolódó intézkedési területe meglehetősen szűkre szabott, elsősorban a szervezetek alapításának ösztönzésére és nemzetközi együttműködésük megkönnyítésére, támogatására terjed ki. Két évvel az Európai Részvénytársaság Statútum megalkotása után, a Tanács 2003-ban fogadta el az *Európai Szövetkezet Statútumot*, mely létrehozott egy speciális szövetkezeti formát, az európai szövetkezetet, lehetőséget teremtve arra, hogy különböző tagállamokban lévő természetes és jogi személyek az eltérő nemzeti jogi szabályozásból adódó akadályoktól mentesülve, nehézségek nélkül alapíthassanak szövetkezeteket. Rendelet szabályozza az alapítás és működtetés szabályait (nem szabályoz viszont olyan területeket, mint pl. az adózás), célja, hogy az egységes piacon belül megkönnyítsék a szövetkezetek transznacionális tevékenységeinek fejlődését, olyan eszközökkel, melyek figyelembe veszik azokat a jellegzetességeket, melyek a szövetkezeteket megkülönböztetik az üzleti vállalkozásoktól. Irányelv határozza meg a dolgozók döntéshozatalba vonásának módját, erre vonatkozóan szabályozási minimumszint lett megállapítva. Az *Európai Egyesület Statútum* jelenleg előkészület alatt áll (EU – Social Economy).

A foglalkoztatási és szociális ügyek témán belül több intézkedés, program, kezdeményezés is kiemelt területként foglalkozik az új, innovatív foglalkoztatási formák fejlesztésével és elterjesztésével, így a szociális gazdaság foglalkoztatási helyzet javításában betöltött szerepével is. A közösségi vállalkozásokat a szegénység csökkentésére alkalmazott gyengébb-erősebb hatásfokú megoldási törekvések helyett egyre inkább a helyi gazdaságfejlesztés perspektivikus területének tekintik. Ez szoros összefüggésben áll azzal, hogy Európában felértékelődött a

szociális gazdaság koncepciója és ehhez illeszkedve a munkaintenzív tevékenységek kiterjesztése. Az európai foglalkoztatási helyzetet az Egyesült Államok és Japán foglalkoztatási struktúrájával összevetve, kitűnik, hogy úgy a munkanélküliség csökkentésében mint a szükségletek kielégítésének kiterjesztésében nagyobb teret kell kapnia az egyénre, személyre szabott, helyhez és időhöz kötött szolgáltatásoknak. 1993-ban a *Növekedés, Versenyképesség, Foglalkoztatás* címet viselő Fehér Könyv a munkahelyteremtés négy új forrását jelölte meg, melyek: 1. a közösségi szolgáltatások, 2. az életkörülményeket javító szolgáltatások, 3. a szabadidős, kulturális, audiovizuális tevékenységek és 4. a környezetvédelmi szolgáltatások (Growth, competitiveness, employment, 1993). 1995-ben az Európai Bizottság a *Helyi Fejlesztési és Gazdasági Kezdeményezések Támogatásának Európai Stratégiája* című dokumentumban e négy kategóriához kapcsolódva a szolgáltatási szektorban 17 konkrét tevékenységet nevezett meg (New jobs in Europe, 1999). A bővítendő szolgáltatások körébe tartoznak pl. az alábbiak:

- a. *személyi szolgáltatások*: otthoni segítségként idős, vagy testileg, szellemileg fogyatékos embereknek háztartási alkalmazotti munkák végzése, gyermekfelügyelet, tanulási nehézségekkel küszködő fiatalok korrepetálása, a problémás fiatalok szabadidős, sportprogramjainak szervezése, lakóházak őrzése, portaszolgálat, vidéki vagy városközponttól távol eső körzetekben boltok üzemeltetése, főzött étel vagy vásárolt árak házhoz szállítása.
- b. *kulturális szolgáltatások*: szabadidős és kulturális programok szervezése, hagyományörzés,
- c. *településüzemeltetési szolgáltatások*: környezetgondozás, elöregedett épületek felújítása, a helyi közlekedés megszervezése, céltaxi-járatok üzemeltetése vidéki települések között, szelektív hulladékgyűjtés és -újrahasznosítás.
- d. *környezetvédelmi szolgáltatások*: természetvédelmi területek gondozása, csatornázás, minőségi standardok betartásának monitorozása, energiamegtakarító eljárások elterjesztése, különösen a háztartások körében.

Az ezeken a területeken létrehozott munkahelyek nem sértik az egyesült Európa előírásait és a korábbi támogatási rendszereknél nagyobb hatásúak, mivel olyan új terméket vagy szolgáltatást állítanak elő, amit korábban sem a piaci szektor, sem a helyi költségvetési intézmények hálózata nem elégített ki.

Az Amszterdami Szerződés elfogadása után, mely kiemelten foglalkozott a foglalkoztatás fejlesztésével, 1997-ben a Luxemburgi Csúcson az EU tagállamai megállapodtak az *Európai Foglalkoztatási Stratégia* kialakításában, melynek célkitűzéseit, feladatait négy csoportba rendezték. A négy pillér a foglalkoztathatóság javítása, a vállalkozásfejlesztés, a vállalatok és alkalmazottaik alkalmazkodási képességének elősegítése, valamint a férfiak és nők esélyegyenlőségének előmozdítása volt. Az Európai Tanács 1998 óta minden évben a pillérekhez kapcsolódóan irányvonalakat állapít meg, melyekhez igazodva a tagállamoknak ki kell alakítaniuk Nemzeti Akciótervüket. „*A szociális gazdaságban rejlő lehetőség kihasználása*” irányvonal a vállalkozásfejlesztés-pillérben kapott helyet. Emellett, a szociális gazdaság szempontjából több, más pillérhez kapcsolódó irányvonal is releváns volt, mint pl. az aktív munkaerő-piaci eszközök kidolgozása a foglalkoztathatóság javítására, a hátrányos helyzetűek integrálása a munkaerő-piacra vagy a szolgáltató szektor foglalkoztatási potenciáljának fejlesztése. 2003-ban sor került az Európai Foglalkoztatási Stratégia átalakítására, melynek során a négy pillér helyett három egymást feltételező és kiegészítő célkitűzést fogalmaztak meg. *Új célkitűzéseként* a teljes foglalkoztatást, a munka minőségének és termelékenységének javítását, a társadalmi kohézió és befogadás erősítését határozták meg. Az addigi 18-22 helyett 10 irányvonalat állapítottak meg, melyek közül a „*regionális munkaerő-piaci különbségek csökkentése*” említi a szociális gazdaságot, mivel az irányvonal a helyi szintnek fontos szerepet szán a területi foglalkoztatási különbségek csökkentésében. Több irányvonal, mint például a

munkaerő-piaci integráció elősegítése és küzdelem a munkaerőpiacon hátrányos helyzetben lévő emberek diszkriminációja ellen vagy az aktív és preventív intézkedések a munkanélküliek és az inaktívak számára, továbbra is a szociális gazdaság fejlesztésének lényeges elemei közé tartozik (EU-European Employment Strategy).

3.2. A szociális gazdaság kiépülését és megerősítését támogató európai uniós programok

Az *Európai Szociális Alap* finanszírozásával 1995-ben indultak el az ADAPT és EMPLOYMENT kezdeményezések, melyek működésük öt éve alatt az EU tagállamaiban mintegy 10 ezer projektet támogattak. A projektek nemzetközi együttműködésen alapultak, emellett az eredményesebb működés érdekében nagy számban vonták be tevékenységükbe a helyi szervezeteket is. A kezdeményezések lényeges eleme volt az innovativitás. A projektek új módszerekkel és ötletekkel kísérleteztek, vagy a meglévők új kombinációját alkalmazták. A programban irányelvként jelent meg a multiplikátor hatás, ami a tapasztalatok rögzítésében, értékelésében és elterjesztésében öltött testet. Az ADAPT célja az volt, hogy javítsa a munkavállalók alkalmazkodóképességét az iparban lezajló változásokhoz, valamint elősegítse a növekedést, fejlessze a foglalkoztatást és a vállalatok versenyképességét az Európai Unióban.

Az EMPLOYMENT kezdeményezést négy, koncentrált részprogramra osztották. A NOW-ban azok a projektek kaptak helyet, melyek célja a nők munkanélküliségének csökkentése és a jelenleg munkahellyel rendelkezők helyzetének javítása volt. A HORIZON a fogyatékkal élők foglalkoztathatóságának javítását és munkaerő-piaci integrációjuk elősegítését fogalmazta meg célkitűzésként. Az INTEGRA célja a munkaerő-piacról kiszorultak foglalkoztathatóságának javítása és reintegrációjának elősegítése volt. A YOUTHSTART a fiatalok munkanélküliségi problémájának kezelésére, megoldására keresett új utakat. (EU-EQUAL).

Az Európai Bizottság 1997-ben *Harmadik szektor és foglalkoztatás* címmel indított kísérleti programot (TSEP – Third System and Employment Programme), melynek keretében 81 projektet támogatott a szociális szolgáltatások, környezetvédelem és a kultúra területéről. A program célja annak a felmérése volt, hogy a harmadik szektor képes-e olyan termékeket és szolgáltatásokat előállítani, amelyekkel addig ki nem elégített szükségleteket és igényeket elégíthet ki, miközben új munkahelyeket hoz létre. Ennek megfelelően a TSEP olyan projekteket támogatott, melyek célja a szükséglet-kielégítés, munkahelyteremtés és a helyi fejlesztés volt. Szinte mindegyik projektre jellemző volt, hogy nagy munkanélküliséggel rendelkező vagy egyéb, gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő térségben folyatták le. A program 1999-ben zárult le, a projektek értékelésének eredményei nagymértékben hozzájárultak az Unión belül a szociális gazdaság helyzetének és jellemzőinek feltáráshoz (EU-Third System and Employment).

Az ADAPT és EMPLOYMENT kezdeményezések tapasztalatait felhasználva, szintén az ESZA finanszírozásával jött létre 2000-ben, a Lisszaboni Stratégia célkitűzéseivel összhangban az EQUAL Közösségi Kezdeményezés. Ennek célja olyan új foglalkoztatáspolitikai módszerek alkalmazása, amelyek segítenek a munkaerőpiacon tapasztalható hátrányos megkülönböztetés és egyenlőtlenség leküzdésében. Tevékenységének egyik alapeleme a partnerség, melynek során területi vagy ágazati alapon létrehozott fejlesztési társulások keretében különböző típusú, de közös érdekekkel rendelkező szervezetek működnek együtt a közös cél elérése érdekében. Az együttműködés során mindegyik „partner” részt vesz a döntéshozatalban és a végrehajtásban. A kezdeményezés változatlan eleme maradt az innovativitás, tehát a munkaerő-piacon tapasztalható egyenlőtlenség és diszkrimináció leküzdéséhez új módszerek keresése és alkalmazása, és a nemzetköziség, mely a különböző országokban működő társulások közti információ-, és tapasztalatcserében nyilvánul meg. A projektek értékelése során kapott eredmények bemutatása, közzététele, terjesztése szintén a program kötelező eleme maradt. A

társulások projektjeiket kilenc témakörben működtethetik, melyek a foglalkoztathatóság javítása-, vállalkozásfejlesztés-, alkalmazkodás-, esélyegyenlőség- és a menedékkérők-területeken oszlanak meg. A vállalkozások között kapott helyet a szociális gazdaság-témakör, melynek tevékenységében 2002-ben 10 tagállam 157 projekttel vett részt (EU-EQUAL).

4. A szociális gazdaság működésének nyugat-európai tapasztalatai

4.1. A szociális gazdaság funkcióinak működése

Az uniós programok, kezdeményezések értékelő dokumentumai az Európai Unió szociális gazdaságának helyzetéről, foglalkoztatási potenciáljáról számos új információt és megállapítást rögzítettek. A projektek értékelése során nyilvánvalóvá vált, hogy az Unióban a társadalmi és gazdasági fejlődés szempontjából *a szociális gazdaságnak jelentős szerepe van.*

A szociális gazdaság szervezeteinek három alapjellemezőjét lehet felvázolni: termék-előállítással vagy szolgáltatásnyújtással meghatározott igényeket elégítenek ki, a hátrányos helyzetűek helyzetét a foglalkoztatáson keresztül javítják és fontos szerepet vállalnak a résztvevő egyének, közösségek összetartozásának, identitástudatának erősítésében, a társadalmi tőke fejlesztésében. (Campbell 1999.)

4.1.1. A szociális és közösségi vállalkozások mint szolgáltató vállalkozások

A szektor szolgáltatási köre szorosan kapcsolódik az 1993-as Fehér Könyvben és a később ahhoz kapcsolódóan meghatározott tevékenységekhez (New jobs in Europe, 1999). A szociális gazdaság munkahely-teremtő képessége jellemzően a szociális ellátás, gondozás, gyermekfelügyelet, háztartási és ház körüli, kerti munkák, környezetvédelmi szolgáltatások, hulladékkezelés és újrahasznosítás, lakáskarbantartás és felújítás területén érvényesül.

A rugalmasság és a helyi igények pontos ismerete termék-, és szolgáltatás-előállító tevékenységük jellemző vonása. Mivel a szociális gazdaság szervezetei, a szociális vállalkozások a fogyasztói célcsoportjukhoz közel folytatják működésüket, könnyebben és gyorsabban tudnak reagálni az igények változására, ami lehetőséget ad az innovációra, új ötletek és módszerek kipróbálására.

A nyújtott szolgáltatások minősége gyakran felmerülő kérdés. A szociális gazdaság szervezetei és a közösség közti szoros kapcsolat megakadályozza azt, hogy alacsony színvonalú legyen a nyújtott szolgáltatás. Abban az esetben lehetnek megalapozottak a kifogások a szolgáltatásokkal kapcsolatban, amikor a szervezet egyszerre akar eleget tenni a hatékony szolgáltatásnyújtás és a munkaerő-piaci integráció feltételének. Az alkalmazottak körének gyakori változása, a még gyakorlattal nem rendelkező munkaerő bevonása miatt a szolgáltatások színvonala kétségkívül alacsonyabb, mint ha azt a tevékenységet képzett, gyakorlott munkavállalók végeznék. Éppen ezért különbséget érdemes tenni a szociális gazdaság szervezetei között olyan szempontból, hogy melyek elsődleges célja a foglalkoztatás fejlesztése és melyeké a hatékony szolgáltatásnyújtás (Campbell 1999).

A szociális vállalkozás életképessége is alapvetően a piactól függ. Sikeres üzleti tevékenységük alapfeltétele, hogy az előállított terméknek, szolgáltatásnak legyen piaca, azaz biztosított legyen a fizetőképes kereslet. Ebből a szempontból tehát a szociális vállalkozások nem különböznek az üzleti vállalkozásoktól. Új igények esetén a szociális vállalkozásnak előbb fel kell mérnie, hogy lesz-e termékeinek, szolgáltatásainak kellő számú vásárlója. Több projekt esetében a piac hiánya miatt csak az Unió, ill. a kormányzat pénzügyi támogatásával sikerült fenntartani a tevékenységet, a projekt önmagában nem bizonyult életképesnek.

A közösségi vállalkozások elterjedésének legfontosabb alapfeltétele a fizetőképes kereslet, a megfelelő intézményi és szakmai háttér biztosítása. Leggyakoribb hibának bizonyult, hogy a szolgáltatásokra bár van igény, azokat a célcsoportot képező háztartások és önkormányzatok

nem tudják megfizetni. Különösen nem azokban a térségekben, ahol a legnagyobb a munkanélküliség. A szolgáltatás igénybevételét a felhasználó számára nyújtott támogatásokkal, vagy a költségek csökkentésén keresztül az alacsonyabb árral lehet ösztönözni.

A személyi szolgáltatások (gyermekgondozás és –felügyelet, idősgondozás, betegellátás, családi és háztartási munkák) fejlesztésének Franciaországban kidolgozott koncepciójának megvalósításától háromszázezer új munkahely létrejöttét remélik. A stratégia három alapelemre épül:

1. A fizetőképes kereslet megteremtését segíti úgy, hogy:
 - ha a háztartás a fenti területekre vesz fel munkanélkülit, akkor a foglalkoztatás költségeinek egy részét leírhatják az adóalapból,
 - a vállalatok adhatnak dolgozóiknak olyan támogatást, hogy igénybe vehessék ezeket a szolgáltatásokat,
 - minden részmunkaidős munkahely után 30%-kal kevesebb társadalombiztosítási járulékot kell fizetni, mint a teljes munkaidős munkaköröknél.
 - ha a kedvezményezett non-profit szervezet, az igénybe veheti a non-profit szervezeteknek járó kedvezményeket (pl. áfa-visszatérítés), de igénybe veheti a foglalkoztatási támogatásokat is, így a szolgáltatás ára tovább csökkenthető.
2. A kínálat szervezeti kereteit részint a non-profit szervezetek működésének szabályozásával, részint a szolgáltatási csekkfüzet és a hozzá kapcsolódó eljárásrend kidolgozásával teremtették meg. Ez utóbbi egy olyan csekkfüzet, amibe a munkáltató beírja a munkavállalónak járó összeget, az bekerül az egészségbiztosítóhoz, ott levonják belőle és átutalják oda a közterheket, ahová azt kell. Lényegesen mentesítve ezzel a foglalkoztatót az adminisztrációs terhek alól.
3. A személyi szolgáltatások körébe tartozó tevékenységek szakmáztatása, a szakképzés megszervezése.(Frey 1998)¹²

4.1.2. A szociális és közösségi vállalkozások, mint foglalkoztatók

A szociális vállalkozások célkitűzései között a legfontosabbnak az új munkahelyek létrehozása tekinthető, amihez általában kapcsolódik a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásának szándéka.

A munkahely-teremtésnek és a hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságának javításának három típusa figyelhető meg a szociális gazdaságban.

1. *A tranzitfoglalkoztatás* keretében a résztvevők lehetőséget kapnak arra, hogy fokozatosan rendezzék helyzetüket és új, piacképes ismereteket szerezzenek. A szervezetek rendszerint egy éves, határozott idejű munkaszerződést kötnek a munkavállalókkal, ezen idő alatt a munkájukhoz kapcsolódó képzéssel és magával a munkavégzéssel javul az alkalmazottak foglalkoztathatósága. Ez a foglalkoztatási forma elsősorban a tartósan munkanélküliek és az alacsonyán képzettek foglalkoztathatóságának javításának eszköze.
2. *A hosszú távra szóló munkaerő-piaci integráció*, amely során a hátrányos helyzetben lévő vagy elkötelezett segítők hoznak létre olyan szociális vállalkozásokat, melyek termelő, szolgáltató tevékenységet végeznek vagy inkubátorszervezetként működnek más szociális vállalkozások számára. Ezek a szervezetek jellemzően területileg vagy értékrend szerint meghatározott közösségek kezdeményezéseként jönnek létre, ezért jelentőségük nem csupán a munkahelyteremtés, hanem a közösségfejlesztés szempontjából is kiemelkedő.
3. *Az egyedi igényeket szem előtt tartó munkaerő-piaci és társadalmi integráció*, mely „védett” munkahelyek kialakításában ölt testet és elsősorban a fogyatékkal élők foglalkoztatására

¹² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szociális gazdaság 90-es évekbeni előretörését Franciaországban ma erős megtorpanás követi, aminek oka a neoliberális gazdaságpolitika befolyásának növekedése és a piacgazdaságot a szociális elemektől megtisztítani akaró törekvések érvényesülése.

jellemző. Az ilyen feladatot vállaló szervezetek képesek arra, hogy alkalmazottaiknak szociális védeltséget nyújtsanak, s figyelembe vegyék a munkavállalók eltérő szükségleteit, munkastílusát, munkavégzésének ritmusát. Bár az alkalmazottak foglalkoztathatósága javul és szakmai ismereteik bővülnek, speciális szükségleteik miatt más, nem védett munkahelyeken nem tudnának elhelyezkedni, ezért ezek a szervezetek feladatuknak a tartós foglalkoztatás biztosítását tekintik. (New jobs in Europe, 1999)

A szociális gazdaság szervezetei a foglalkoztatáshoz rendszerint külső támogatásokat vesznek igénybe, melynek elapadása számos esetben a munkahelyek, ill. a tevékenység megszűnéséhez is vezet. A munkahelyek fenntarthatósága ezért a bevonható külső finanszírozási források mennyiségétől és jellegétől függ. A szociális vállalkozások egy része nem is törekszik arra, hogy tartós munkahelyeket alakítson ki, vagy azért, mert tranzitfoglalkoztatást végez, vagy pedig azért, mert tisztában van azzal, hogy az adott piacon külső támogatás, projektfinanszírozás nélkül nem lehetséges a munkahelyeket fenntartani. (Campbell 1999)

A közösségi vállalkozások szervezésekor figyelembe kell venni, hogy az így létrejövő álláshelyek ugyan nagy előrelépést jelentenek a munkanélküliek számára, ám ebben a szektorban a fizetések általában alacsonyok, csak más előnyökkel együtt jelenthetnek hosszú távon is vonzó munkahelyet. A piaci vállalkozások munkahelyeivel szemben a non-profit szervezetek az alábbi előnyöket adhatják:

- a vállalkozás közösségi célokat szolgáló küldetésének pontos megfogalmazása, az annak megvalósításában való részvételből, a személyes hozzájárulásból adódó erkölcsi többlet,
- demokratikus döntéshozás és menedzsment,
- a vállalkozás jövőjének alakításában való közvetlen részvétel, a felelősség lehetősége.

A tapasztalatok szerint ezek a vonzerők különösen a fiatalok és az értelmiségi dolgozók számára jelentenek az alacsonyabb fizetést kompenzáló szempontokat. (Kelemen 1996)

4.1.3. A szociális gazdaság mint a társadalmi tőke fejlesztésének eszköze

A szociális gazdaság által hozzáadott érték elsősorban a szociális célok követésében, így a társadalmi tőke fejlesztésében nyilvánul meg (Campbell 1999). A szociális gazdaság szervezetei foglalkoztatottaik nagy részét a helyi lakosok közül toborozzák, s rendszerint együttműködnek a térség és a közösség fejlődéséért dolgozó szervezetekkel, így a szociális vállalkozások lehetőséget nyújtanak a közösségeknek ahhoz, hogy tevékeny részt vállaljanak az őket érintő döntések meghozatalában. A szociális gazdaság szervezetei tehát a közösség és a társadalmi tőke fejlesztésének nélkülözhetetlen eszközei.

A társadalmi tőke olyan szervezeti elemeket tartalmaz, mint a hálózatépítés, normák, társadalmi bizalom, amelyek elősegítik a közösség javát szolgáló kooperációt és koordinációt. A közösségben keletkező erőforrás, amely olyan tényezők hatására jön létre mint a bizalom, kölcsönösség, közös magatartási normák, elkötelezettség és összetartozás, formális és informális szociális hálózatok, hatékony információs csatornák (Conscise, 2000). A társadalmi tőke tulajdonképpen minden olyan, nem pénzügyi erőforrás, amely lehetővé teszi, hogy a közösség fejlődjön és hatékonyabban működjön (A guide to social enterprise, 2003).

Természetük és korlátozott erőforrás-ellátottságuk miatt a szociális vállalkozások nagymértékben igénylik a másik két szektor szervezeteinek segítségét, ezáltal a szociális gazdaság sikerének egyik alapvető feltétele a partnerség. A legjellemzőbb partnerszervezetek az önkormányzatok, szakhatóságok, munkaügyi szervezetek, oktatási intézmények, helyi vállalkozások és nonprofit szervezetek.

4.2. A szociális gazdaság finanszírozása

A szociális gazdaság szervezetei rendszerint nem tudják pusztán saját, gazdasági tevékenységükből származó bevételeikből finanszírozni működésüket, ezért szükségük van egyéb finanszírozási forrásokra. A jellemző külső finanszírozási módok a támogatási-jellegű és a banki jellegű finanszírozási formák. A szociális gazdaság szervezetei számos forrásból szerezhetnek támogatást. Fontos külső forrásnak számítanak a szervezet tagjainak, támogatóinak adományai, valamint a közszférától és a nonprofit szektortól pályázati úton elnyert támogatások.

4.2.1. A támogatások

A támogatás mint finanszírozási forma kétségkívül legnagyobb előnye, hogy nem kell visszafizetni, emellett azonban számos probléma is felmerül a támogatásokkal kapcsolatban. A vállalkozói szemlélet kialakulását akadályozza, hogy a kapott összeg *felhasználását szigorúan szabályozzák*, a költségfinanszírozás miatt pedig *nincs lehetőség tartalékképzésre*. A tevékenység fenntarthatóságát és a szervezet fennmaradását nehezíti, hogy a támogatások *rövid távra szólnak* és csak *projekteket finanszíroznak*, nem pedig a szervezet működését, ezáltal a támogatásért folyamodónak kell igazodnia a pályázati célokhoz, ami gyakran az eredeti célkitűzések módosítását jelenti. Több támogatási forma *utófinanszírozásként* jelenik meg, ami sok esetben *likviditási gondokat* okoz. A hatékonyságot csökkenti, hogy a pályázati rendszer túlzottan bürokratikus, ami *megnöveli az adminisztrációs költségeket és terheket*. A támogatások rendszerint nem nyújtanak segítséget a szociális vállalkozásoknak ahhoz, hogy egyéb, nem támogatásjellegű finanszírozási forrásokhoz férhessenek hozzá.

4.2.2. A banki jellegű finanszírozás

A banki jellegű finanszírozási formák előnye ezzel szemben, hogy a hitelek és értékpapírok *hosszabb távra szólnak*, mint a támogatások, így a szervezeteknek több idejük marad üzleti stratégiájuk és tevékenységük kifejlesztésére. Ez a forma *nagyobb pénzügyi fegyelmet* igényel, a támogatásoktól való – gyakran egyoldalú – függés megszűnése miatt pedig *kiszélesedik a szociális vállalkozások mozgástere*. Ugyanakkor komoly nehézségekkel kell szembesülniük a szociális gazdaság szervezeteinek, amikor kereskedelmi bankoktól, pénzügyintézetektől akarnak forráshoz jutni. *A hagyományos pénzügyintézetek és bankok nem foglalkoznak a szociális vállalkozásokkal*, mert az új piacok, tevékenységek miatt túl nagynak tartják a kockázatot, vagy nem is tartják életképesnek a projektet, valamint a szervezet vezetői sem rendelkeznek az elvárt ismeretekkel és tapasztalattal. (Brown-Murphy 2003)

4.2.3. Speciális finanszírozási formák

Az elmúlt 20 évben az Európai Unióban és a világ fejlett államaiban számos szervezet jött létre a munkahely-teremtő potenciállal rendelkező és a szociális vállalkozások finanszírozására. Ezeket a szervezeteket igyekeznek tömöríteni az 1989-ben alapított INAISE (International Association of Investors in the Social Economy-A Szociális Gazdaság Befektetőinek Nemzetközi Szövetsége), a *szociális és környezeti orientációjú pénzügyintézetek globális hálózata*. Tagszervezeteik olyan ágazatokban működnek, olyan mikro-, és kisvállalkozásokat támogatnak, melyeknek nagy (a jelenleginél nagyobb) a foglalkoztatási potenciáljuk. A hagyományos pénzügyintézetek követelményeinél könnyebben teljesíthető elvárásokat fogalmazznak meg, emellett a projektek működése során folyamatos tanácsadási tevékenységet végeznek, így lehetőséget adnak arra, hogy a kevésbé profitábilis projektek is forráshoz jussanak. Az INAISE tipológiája szerint ezek a szervezetek négy nagyobb kategóriába sorolhatóak:

1. Az első csoportba a *helyi alapok, befektetési klubok* tartoznak, melyek a helyi emberi és pénzügyi erőforrást használják fel, s rendszerint rövid lejáratú, kis összegű kölcsönöket nyújtanak ügyfeleiknek. Pénzügyi tevékenységük önfinanszírozó, a számos formában nyújtott tanácsadási szolgáltatások terén jelentős az önkéntesek részvétele.
2. A második csoportba a *közpénzek elosztásában részt vevő szervezetek* tartoznak, melyek erőforrásaik jelentős részét közintézményektől kapják. Olyan vállalkozásoknak nyújtanak támogatást, melyek a hagyományos pénzügyi intézetektől nem számíthatnak finanszírozásra.
3. A harmadik csoportba az ún. *etikus bankok* tartoznak, melyek a fenntartható fejlődés szellemében, ökológiai, szociális célokat követve végzik pénzügyi tevékenységüket. E célkitűzéseket figyelembe véve támogatják az új ágazatokban, piacokon működő vállalkozások fejlesztését. Ezek a bankok nem törekednek magas profit elérésére, nem fizetnek magas osztalékot és kamatot, így sem a külső befektetők, sem a betétesek számára nem jelentenek vonzó lehetőséget. A tőke hiánya az etikus bankok gyenge pontja, ezért nem tudnak annyi vállalkozást, projektet finanszírozni, mint amennyi hozzájuk fordul.
4. A negyedik csoportba a *pénzügyi tevékenységet folytató vállalati hálózatok* tartoznak, melyek területi vagy ágazati alapon jönnek létre. Önfenntartóak, a pénzügyi erőforrásokon kívül legnagyobb erősségük a hálózatban koncentrálódó jelentős volumenű szakmai ismeret. (Financial instruments..., 1997).

A fent említett pénzügyi szervezetek által *leggyakrabban alkalmazott finanszírozási forma a hitel, ill. a kölcsön*. Szociális orientációjuk és saját tevékenységük fenntartása miatt ezek a szervezetek ugyanúgy érdekeltek a hitelezett összeg visszafizetésében, mint a hitelt felvevő vállalkozó. Ennek megkönnyítése érdekében a kölcsön futamideje alatt folyamatos támogatást és felügyelet biztosítanak a vállalkozásoknak. A *kockázati tőkét* leginkább a helyi befektetési alapok és klubok biztosítják, mivel a helyi tőkét igyekeznek olyan szociális vállalkozások finanszírozására felhasználni, melyek a helyi közösség számára végeznek hasznos tevékenységet és teremtenek munkahelyeket. A *garanciavállalást* általában akkor alkalmazzák, amikor a pénzügyi szervezet nem tud, vagy nem akar saját forrásaiból kölcsönt nyújtani a vállalkozásnak, inkább csak garanciát vállal vagyonaival egy kereskedelmi bank vagy pénzügyi intézet által nyújtott kölcsön visszafizetésére. (Financial instruments..., 1997).

4.3. Jellemző akadályok

Mivel a szektor fejlődését és *kibontakozását jelentős akadályok nehezítik*, számos intézkedés szükséges a tagállamok és a helyi fejlesztési szervezetek részéről, hogy a szociális gazdaság potenciáljának megfelelően tudjon fejlődni. Borzaga a szociális gazdaság fejlődését akadályozó külső tényezők között határozta meg a *kulturális korlátot*, mely szerint a társadalom, a döntéshozók, a gazdaság szereplői nincsenek tisztában a szektor szerepével, céljaival, illetve félreértik azt. Nincs vagy elégtelen a *törvényi szabályozás*, s gyakran maguk a *közsféra intézményei* akadályozzák a szektor fejlődését. A környezetük által előidézett nehézségek, akadályok miatt a szociális gazdaság szervezetei sokszor el sem tudják kezdeni tevékenységüket. Belső kulturális korlátként fogalmazta meg az, hogy gyakorta *a szervezeten belül sem tisztázott a szociális gazdaság szerepe, küldetése, funkciói*, így a szervezetek nem csupán más szektorokkal, hanem a szektoron belül sem tudnak együttműködni. A leginkább általánosnak tekinthető belső korlátot a *menedzsmentismeretek hiánya* és a *finanszírozási források szűkössége* képezi. (Campbell 1999)

4.4. Megfogalmazott javaslatok

A TSEP¹³ értékelése során megfogalmazott *javaslatok* közül az egyik legfontosabb, hogy a szektort „láthatóvá” kell tenni. Adatokat kell gyűjteni és közzétenni jellegéről, méretéről, jelentőségéről, majd be kell mutatni a szociális gazdaság gazdasági és szociális „értékét”. Világossá kell tenni, hogy nem sérti sem a versenyszféra, sem a közzféra érdekeit, hiszen hozzájárul a kielégítetlen szükségletek kielégítéséhez, küzd a társadalmi kirekesztés ellen és fontos feladatot lát el a helyi fejlesztésben. A szociális gazdaság szervezeteinek fejlesztéséhez elengedhetetlen ún. *erősszervezetek létrehozása*, melyek tevékenysége magába foglalja a tanácsadást, lobbizást és képviselést. A szociális gazdaságon belüli és más szektorok szervezeteivel folytatott együttműködés feltételeinek megteremtésén túl szükség van a *szervezetek hatékony pénzügyi támogatási formáinak kialakítására* is. Csökkenteni kell a szektor szervezeteinek támogatásoktól való függését, ennek eléréséhez a szociális gazdaság szervezeteire „szabott” pénzügyi eszközöket kell kidolgozni. Emellett eszközöket kell kidolgozni az önkéntes munka ösztönzésére és az önkéntesek képzésére is. A hatékonyabb szervezeti működéshez támogatást kell nyújtani a szervezetek vezetőinek képzéséhez, valamint bővíteni kell a szociális célok iránt elkötelezett menedzserek körét. A szociális gazdaság fejlesztése, a görbülékenyebb információáramlás és tapasztalatcsere érdekében ösztönözni kell a jó példák, innovatív és hatékony módszerek bemutatását és terjesztését. (Campbell 1999)

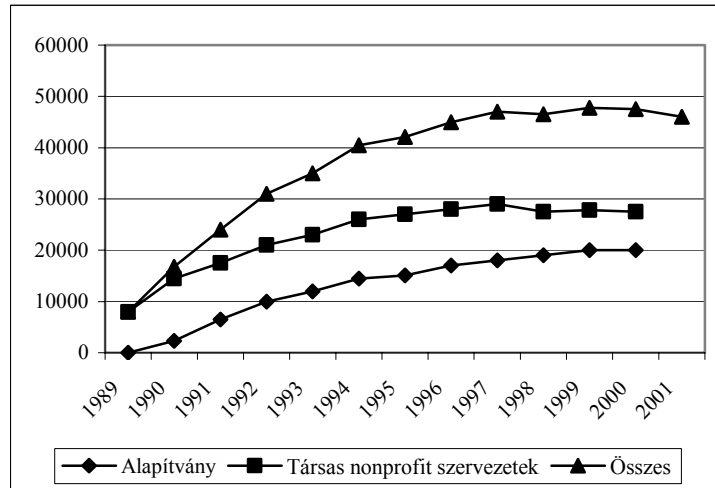
5. A szociális gazdaság magyarországi kiépültsége és működésének jellemzői

5.1. A magyar non-profit szektor helyzete és eredményei

Magyarországon az elmúlt tizenöt évben a nonprofit szektor (mely a harmadik szektor leginkább elterjedt hazai elnevezése) dinamikus fejlődésen ment keresztül. A magyar nonprofit szervezetek tevékenységük tekintetében semmiben sem maradnak el európai társaiktól, hiszen szinte minden gazdasági ágazatban jelen vannak. A szektor gazdasági súlya egyre jelentősebb, 2002-ben az összes – becsült - bevétele megközelítette a 700 milliárd forintot, foglalkoztatottainak száma több, mint 90 ezer fő. Fejlődését elsősorban az áttekinthető és átfogó jogi szabályozás hiánya, a támogatási lehetőségek terén tapasztalható bizonytalanság, valamint a szervezési-vezetési ismeretek hiánya hátráltatja.

A nonprofit szervezetek száma Magyarországon 1991-2003 között 2,6-szorosára emelkedett, az évenkénti emelkedés üteme azonban folyamatosan lassul, az évtized elején még 10% fölötti növekedési ütem volt a jellemző, ami 1996 után tartósan 3% alá süllyedt, sőt 1999 után kisebb csökkenés tapasztalható. A regisztrált gazdasági szervezetek között a nonprofit szervezetek aránya folyamatosan nőtt, 1991-2003 között 4,2%-ról 5,6%-ra emelkedett. Ugyanez az összevetés a működő gazdasági szervezetek körében magasabb arányt takar, ebben az esetben a nonprofit szervezetek 7%-os aránya jellemző az 1995-2003-as időszakban.

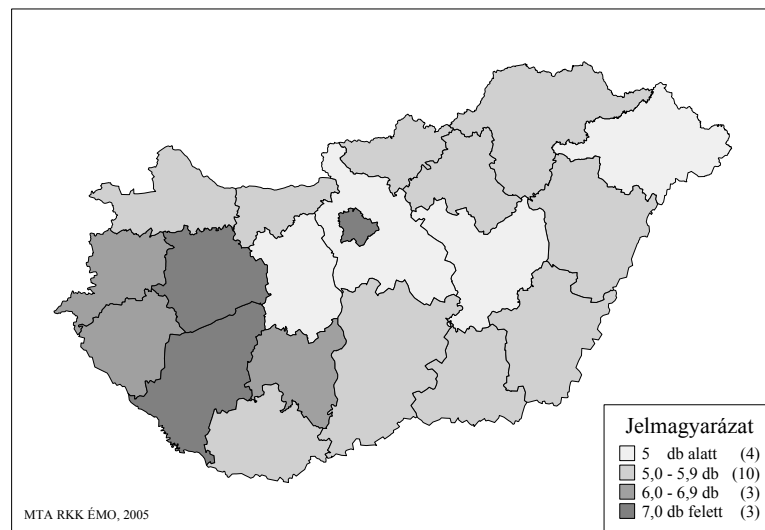
¹³ Third System and Employment Programme ld. A szociális gazdaság kiépülését és megerősítését támogató európai uniós programok c. alfejezet

1. ábra: A nonprofit szervezetek számának változása a kilencvenes években
 Forrás: Nári M. 2004.

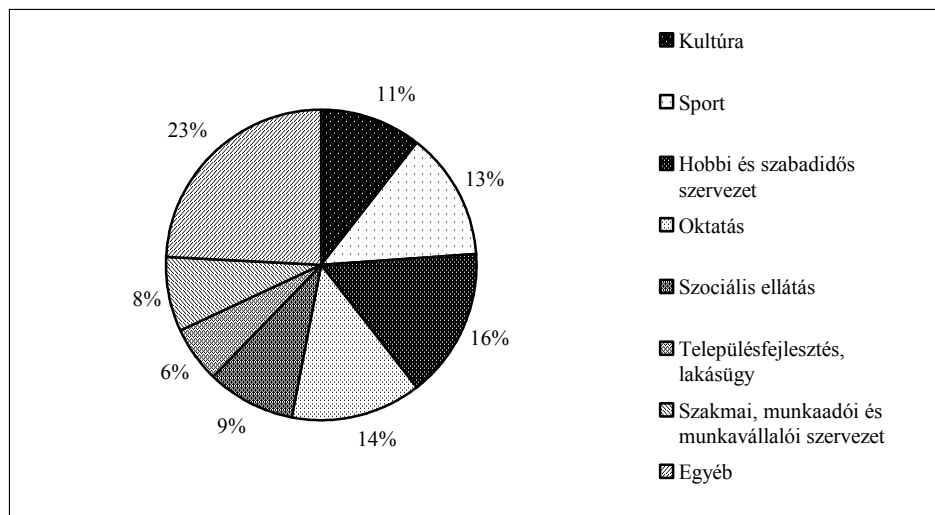
(Megjegyzés: 1994-től kezdve az alapítványok számában a közalapítványok, a társas nonprofit szervezetekében a köztisztviselők és a közhasznú társaságok is szerepelnek.)

A nonprofit szervezetek területi megoszlásában erős aránytalanságok mutatkoznak, 2002-ben Közép-Magyarországon működött a magyar nonprofit szervezetek egyharmada, a többi régió részesedése 10-12% volt. (KSH, 1991-2003) Az 1000 főre jutó non-profit szervezetek száma alapján a Dunántúl délnyugati része civil társadalmának szervezetsége lényegesen erősebb mint az ország észak-keleti megyéié.

2. ábra: Az ezer főre jutó nonprofit szervezetek száma megyénként, 2002-ban
 Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyv, 2002. alapján szerkesztette Máty Máté

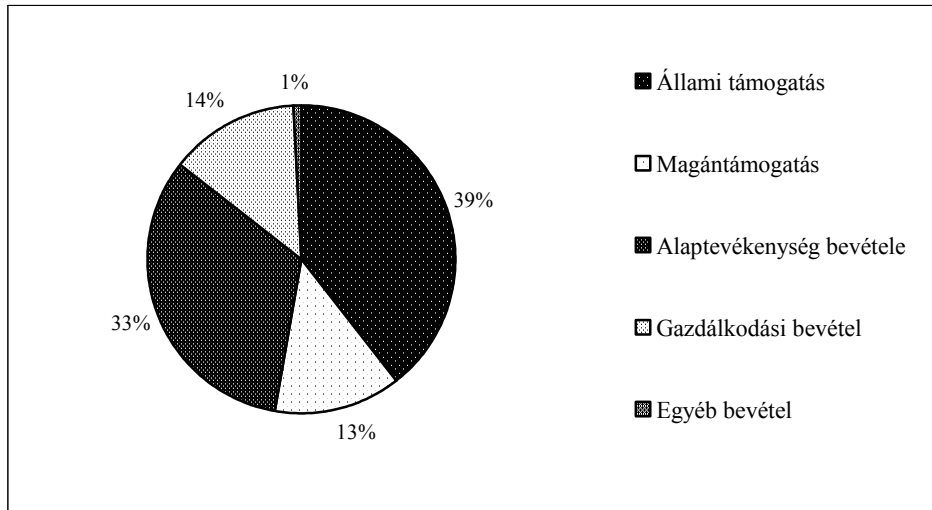
A nonprofit szervezetek által végzett tevékenységek alapvetően három kategóriába sorolhatóak. Adománygyűjtéssel, és azok elosztásával elsősorban alapítványok foglalkoznak, szolgáltatásokat gyakorlatilag mindegyik nonprofit szervezet-típus nyújt, míg érdekvédelmi, önszervező, társadalmi kapcsolatokat szolgáló tevékenységet rendszerint egyesületek végeznek. Becslések szerint a nonprofit szervezetek tevékenysége mintegy másfélmillió személyt és szervezetet érint (Bíró 2002). A közhasznú szervezetekről szóló törvény huszonkettő - a társadalom és az egyén közös érdekeinek kielégítésére irányuló - közhasznú tevékenységet sorol fel, melyek azonban messze nem ölelik fel a nonprofit szervezetek teljes tevékenységi körét. A KSH a nonprofit szervezeteket 18 tevékenységtípus szerint osztályozza. 2002-ben az összes nonprofit szervezet 16%-a a hobbi és szabadidős tevékenységek, 14%-a az oktatás, 13%-a a sport, 11%-a a kultúra, 9%-a a szociális ellátás, 6%-a a településfejlesztés és lakásügy területén, 8%-a szakmai, munkaadói és munkavállalói szervezetként működött, az egyéb tevékenységeket folytatók részaránya egyenként nem érte el az 5%-ot. Szervezettípusonként eltérések tapasztalhatóak a jellemző tevékenységi körök szerint. Az alapítványok több mint kétharmada az oktatás, a kultúra, az egészségügy és a szociális ellátás területén végzi tevékenységét. A társas nonprofit szervezetek 70 százaléka a sport, szabadidős tevékenységek, a kultúra, valamint a közhasznú körön kívül eső szakmai, munkavállalói, munkaadói érdekképviselet területén működik. (A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2002)

3. ábra: A nonprofit szervezetek megoszlása tevékenységtípus szerint 2002-ben (%)

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2002. alapján szerkesztette Solymári Gábor

A nonprofit szektor bevétele nominálértéken stabilan növekedett az elmúlt évtizedben. 1993-2002 között a szektor bevétele 122 milliárd forintról 697 milliárd forintra, évente átlagosan 20 százalékkal nőtt. Az éves bevételen közel egyenlő arányban osztoztak az alapítványok és közalapítványok, egyesületek és érdekképviseletek, valamint a közhasznú társaságok és intézmények. A területi különbségek a finanszírozás tekintetében is érvényesülnek, a több százmilliárdos összbevétel 63 százaléka a fővárosban összpontosul. 2002-ben a bevétel mintegy 50 százalékán közel egyenlő arányban (10-10%) az oktatással, kultúrával, szociális ellátással, településfejlesztéssel, gazdaságfejlesztéssel és szakmai, gazdasági érdekképviselettel foglalkozó szervezetek osztoztak. (A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2001-2002)

4. ábra: A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása 2002-ben (%)

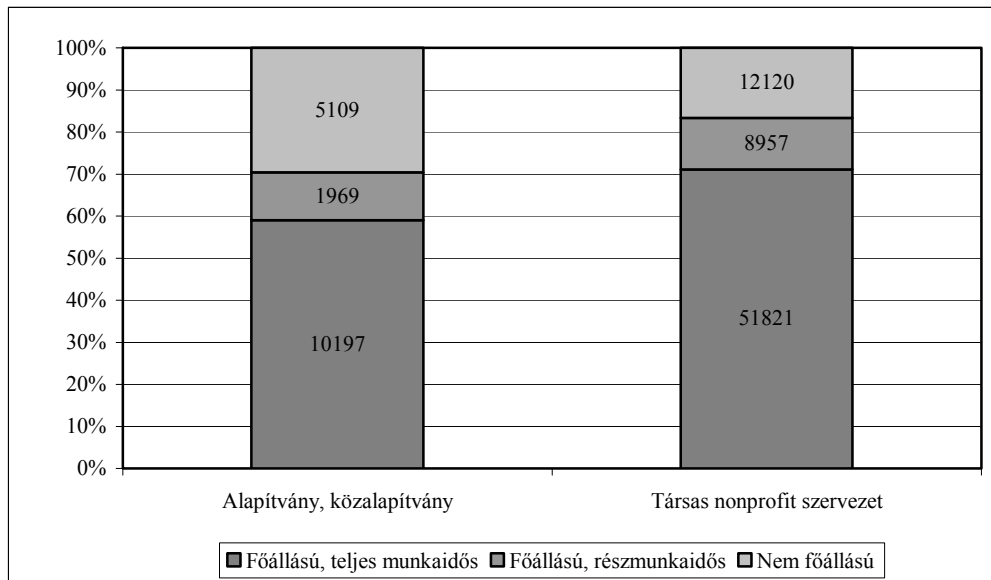
Forrás: A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002. 24. o. alapján szerkesztette Solymári Gábor

A nonprofit szervezetek bevételeiket négy nagyobb forrásból szerzik. Az első kategóriába az állami, önkormányzati támogatás tartozik, melynek számos formája létezik (pl. normatív és nem normatív költségvetési, önkormányzati támogatás, ÁFA visszatérítés, átengedett iparüzési adó, személyi jövedelemadó 1%-a). A második csoportba a magántámogatások tartoznak, melyek érkezhettek vállalatától, magánszemélytől, külföldről vagy más nonprofit szervezettől. A harmadik csoportot az alaptevékenységből származó bevétel képezi, mely egyrészt tagdíjbevételekből, másrészt az alaptevékenység ár-, díj-, és értékesítési bevételeiből áll össze. A negyedik kategóriába a gazdálkodási tevékenység bevételei (kamatbevételek, kamatjövőáírás, pénzügyi műveletek bevétele, vállalkozási tevékenység bevétele) sorolhatóak. Kategórián „kívüli” bevételi forrás lehet a hitelfelvétel, valamint az egyéb bevétel. A magyar nonprofit szektor szervezeteinek elsődleges külső finanszírozási forrása a támogatás és az adományok. A hitelfelvétel és egyéb forrás az összjövedelem egy százalékát sem éri el. (Kuti 2003)

Az állami támogatás részaránya közel tíz év alatt megduplázódott (1993-ban a szektor bevételeinek 16%-a származott állami támogatásból, 2002-ben a 39%-a), a magántámogatások aránya jelentősen csökkent (22%-ról 13%-ra). Az alaptevékenységből származó bevétel szintén jelentősen növekedett, 1993-ban 20%-os, 2002-ben 33%-os arányt képviselt. A gazdálkodási tevékenység bevételeinek aránya a felére csökkent (32%-ról 14%-ra). Az egyéb bevétel jelentősen visszaesett, az 1993-as 10%-os arány 2002-re 1%-ra redukálódott. (Bíró 2002, és A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2002)

A nonprofit szektorban foglalkoztatottak száma folyamatosan nő, 1993-2002 között a kezdeti 50 ezer fős létszám 90 ezerre emelkedett. Az időszak végén az alkalmazottak több, mint 80 százaléka főállású volt, többségük teljes munkaidőben dolgozott. 2002-ben a nonprofit szervezetek mindössze 16 százalékának volt fizetett alkalmazottja, bár szervezettípusok szerint éles eltérések tapasztalhatóak, hiszen az alapítványoknak és egyesületeknek csak 11, ill. 17 százaléka, míg a közhasznú társaságok 86 százaléka foglalkoztatott munkavállalót. Ez azt jelenti, hogy csak 7.700 szervezet foglalkoztatott fizetett alkalmazottat, a főállású alkalmazottal (is) rendelkező szervezetek száma pedig csak 5.300 volt. 2002-ben a 62 ezer főállású, teljes munkaidős foglalkoztatott 20%-a a területfejlesztésben, 14%-a a gazdaságfejlesztésben, 13%-a a szociális ellátásban, 9-9%-a az egészségügyben, az oktatás és a szabadidős tevékenységek

területén dolgozott. (A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002) A fizetett alkalmazottakon kívül a hazai nonprofit szervezetek munkáját 1999-ben több mint 300 ezer önkéntes segítette, közel 150 ezren rendszeresen végeztek önkéntes munkát. A tevékenységük volumenét megfelelően jellemzi, hogy 30 millió munkaórát teljesítettek, ami pénzben kifejezve 12 milliárd forintot tett ki. Az önkéntesek segítségét elsősorban az alapítványok és egyesületek, valamint az érdekképviselettel foglalkozó szervezetek veszik igénybe. A hazai önkéntes segítők leggyakrabban a szociális ellátással, sporttal, szabadidős tevékenységekkel foglalkozó nonprofit szervezetekben és érdekképviseletekben végzik munkájukat. (Bíró 2002)

5. ábra: A nonprofit szervezetek alkalmazottainak száma és megoszlása 2002-ben (fő, %)

Forrás: A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002. 37. o. alapján szerkesztette Solymári Gábor

A nonprofit szektor fejlődését hátráltató tényezők közül kiemelendő a teljes szektorra kiterjedő, átfogó, átlátható törvényi szabályozás hiánya. A nonprofit szervezetek közül elsőként az alapítvány jogintézménye jelent meg 1987-ben, majd 1989-től az egyesületi törvény elfogadása után lehetőség nyílt társas nonprofit szervezetek alapítására is. 1993-ban három új szervezeti forma, a közalapítvány, köztestület és a közhasznú társaság került be a Polgári törvénykönyvbe. Az 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről korszakhatárt jelent a magyar nonprofit szektor jogi szabályozásában. Meghatározta a közhasznú szervezetek típusait, a közhasznú jogállás megszerzésének és megszűnésének feltételeit, a közhasznú szervezetek működésének és gazdálkodásának rendjét, a nyilvántartás és beszámolás szabályait, valamint a működés és a vagyonfelhasználás törvényességi felügyeletére vonatkozó szabályokat. A közhasznú és a kiemelten közhasznú státusz elkülönítése azt is jelentette, hogy – mivel a nonprofit szervezetek egy része nem felel meg a közhasznúsági követelményeknek – a szabályozás nem öleli fel a nonprofit szektor teljes egészét. 2000-ig a nonprofit szektor szervezeteinek mindössze egyharmada került közhasznú státuszba, s csak 5 százalékuk kiemelten közhasznú. Gyakorlatilag azonos arányban találhatóak meg a közhasznú státusszal rendelkező szervezetek a fővárosban, a

városokban és községekben. A nonprofit szektorral kapcsolatos egyéb jogszabályok szinte kizárólag a nonprofit szervezetek számviteli és adózási kérdéseire terjednek ki. (Bíró 2002)
Olyan fontos területek, mint pl. az önkéntes munka jogi helyzete, a garanciavállalás lehetséges formái továbbra is tisztázatlanok.

5.2. Foglalkoztatási célú non-profit szervezetek és programok

A kilencvenes években Magyarországon is felértékelődött a nonprofit szektor foglalkoztatás fejlesztésében betöltött szerepe. A munkaerőpiaci orientációjú, tehát a munkaerőpiaci programok kivitelezésére és foglalkoztatási projektek szervezésére specializálódott, a szociális vállalkozásokhoz leginkább közel álló nonprofit szervezetekről hosszú ideig semmilyen információ nem állt rendelkezésre. 1998-ban az összes nonprofit szervezet alig fél százaléká, 206 ilyen szervezet létezett. Céljaik szerint különbséget lehetett tenni a szociális foglalkoztatással, a munkanélküliség kezelésével, a közhasznú foglalkoztatási szolgáltatásokkal, és a munkanélküliek, álláskeresők segítségével foglalkozó szervezetek között. Az összes szervezeten belül fele-fele arányban voltak alapítványok és társas nonprofit szervezetek.

A foglalkoztatási célú non-profit szervezetek létrehozásában és megerősítésében a 90-es években négy ernyőszervezetnek volt kiemelkedő szerepe. A főleg pénzelosztási funkciót ellátó Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, a hálózatokat kiépítő Jóléti Szolgálat és a Nonprofit Vállalkozásokért Alapítvány, valamint a helyi közösségek fejlődését segítő Autonomia Alapítvány jelentős szerepet vállalt a foglalkoztatás fejlesztésében és a foglalkoztatást végző nonprofit szervezetek támogatásában, ezáltal a szociális gazdaság magyarországi megalapozásában (Frey 2001). Az elmúlt években e szegmens leginkább figyelemre méltó összefogása az EU-HÁLÓ Partnerség Program, mely regionális hálózatain keresztül igyekszik segíteni a foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek fejlődését. (EU-HÁLÓ)

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) 1992-2002 között mintegy 2100 projektet támogatott, melyekben 190 ezer ember vett részt. Az OFA a nonprofit szektor munkaerőpiaci programjainak három típusát fejlesztette ki, melyek: az alternatív munkaerőpiaci szolgáltatásokat, a tranzitfoglalkoztatást és a tartós foglalkoztatást biztosító programok. Foglalkoztatási projektjei úgy épülnek fel, hogy megtalálhatóak benne a munkára való alkalmassá tétel, a humán erőforrások fejlesztése, az üzemi körülmények között megvalósuló foglalkoztatás és a szociális integrációt segítő támogatás elemei. A támogatási programok célcsoportját a leginkább hátrányos helyzetben lévő munkanélküliek, vagyis a tartósan munkanélküliek, a megváltozott munkaképességűek és a pályakezdők alkotják. Bár a pályázatok közel azonos arányban érkeznek Budapestről, a megyeszékhelyekről, városokból és a községekből, a projektek kétharmada a fővárosban és a városokban valósul meg. (Frey 2001)

A Munkaerőpiaci Alapból támogatásban részesülhetnek azok a közhasznú szervezetek, amelyek a tartós munkanélküliek, megváltozott munkaképességű személyek, pályakezdő munkanélküliek foglalkoztatásának elősegítésére vállalkoznak. Bár a lehetőség adott, a közhasznú szervezetek számos ok miatt nem tudnak hatékonyan bekapcsolódni a munkanélküliség elleni küzdelembe. A leggyakrabban felmerülő problémák közé tartozik a viszonylag alacsony szintű állami támogatás, a forráshoz jutás feltételei kiszámíthatatlansága, a dolgozók nem megfelelő felkészültsége, hiányos menedzsmertéletek, a helyi szereplők közti együttműködés hiánya, emellett a munkaügyi szervezettel szemben támasztott szerződéses követelmények sokszor összeütközésbe kerülnek a nonprofit szervezetek szerződéses fegyelmével. A megyei munkaügyi központok vezetői szerint annak érdekében, hogy a munkaerőpiaci orientációjú nonprofit szervezetek önfenntartókká tudjanak válni, át kell alakítani, logikusabbá kell tenni a támogatási rendszert. Az önfenntartóvá váláshoz a nonprofit szervezeteknek képesnek kell lenniük a tartalékolásra, termékeiknek, szolgáltatásaiknak stabil piacot kell teremteniük, elegendő időt kell

hagyni a tapasztalatszerzésre és ügyelniük kell a hatékony és gazdaságos működésre. (Frey, 2001)

A Jóléti Szolgálat Alapítványt 1990-ben, Phare-támogatással hozták létre. Az alapítvány célcsoportját azok jelentik, akik a munkaerőpiacról kiszorultak és a munkanélküli ellátásokból is kikerültek, vállalkozói ismeretek, képzettség és tőke hiányában kevés az esélyük vállalkozás indítására, korlátozottan tudnak alkalmazkodni a munkahelyek gyorsan változó követelményrendszeréhez, munkavállalási és beilleszkedési nehézségekkel küzdenek, ápolásra, szociális gondoskodásra szorulnak. A JSZA 1991-94 között 1475 munkahelyet hozott létre, a foglalkoztatást kísérő képzési programokban 2500-an vettek részt. Ezen időszak alatt az alapítványok keretein belül a következő szolgáltatásokat nyújtották: családsegítés, idősgondozás, hajléktalanok és menekültek ellátása, megváltozott munkaképességűek, fogyatékosok gondozása, mentálhigiénés szolgáltatás, gyermek-, és ifjúságvédelem, munkaerőpiaci szolgáltatások, szociális étkeztetés, közművelődési szolgáltatások, segélyezés, szociális bolthálózat.

A Nonprofit Vállalkozásokért a Népjóléti Szférában Alapítvány „elsősorban gondolatísága és nem eredményei miatt érdemel figyelmet.” (Frey 2001) 1992-ben azzal a céllal hozták létre, hogy minél több, munkanélkülit tömörítő egyesületnek nyújtson támogatást ahhoz, hogy nonprofit vállalkozásba kezdjen, ezáltal saját erejéből próbáljon véglegesen kitörni a munkanélküliségből. Az alapítvány működését, ill. kezdeményezéseinek megvalósulását leginkább a források felhasználásának merev szabályozása és az olykor kevésbé életszerű jogi szabályozás hátráltatja.

Az Autonómia Alapítványt 1990-ben alapították, fő profilja a cigány közösségek támogatása, amely a kamatmentes kölcsön és az adomány keveréke. Tevékenysége négy csoportba osztható: szegénység, cigányság program, fenntartható fejlődés program, civil társadalom program, egyéb programok. Az Alapítvány 1990-98 között több, mint 250 millió forinttal támogatott közel 500 projektet a Szegénység, cigányság programterületen belül. A programok döntő többsége (85%) mezőgazdasági jellegű volt, többségükben cigány emberek vettek részt, de voltak vegyes és nem cigányokat foglalkoztató programok is. Az alapítvány által támogatott programok 92%-a vidéki, többségükben falusi volt, zömében az Északkelet-magyarországi és Dél-dunántúli régióban valósult meg. A résztvevők száma mintegy 5 ezer fő volt. Az Autonómia Alapítvány célja a munkaalkalom-teremtés volt, ami nem egyenlő a munkahelyteremtéssel, hiszen nem jöttek létre fizetett munkahelyek, a programokra inkább az önellátó akciók voltak jellemzőek. (Frey, 2001)

Az EU-HÁLÓ Projektet 2002-ben az OFA a foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek néhány ernyőszervezetével együttműködve indította el. Célja olyan szervezeti és tanácsadói hálózat létrehozása volt, amely segíti a hazai civil szervezetek megerősítését és az EU-csatlakozásra való felkészítését. Az együttműködés eredményeként 2004-ben létrejött az EU-HÁLÓ Partnerség Program, melynek stratégiai célja a foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek megerősödésének, tőkeabszorpciós képességének, hatékony munkaerőpiaci tevékenységének támogatása. A program nyilvántartásában jelenleg több mint 300 partnerszervezet található. (EU-HÁLÓ 2005)

A magyarországi szociális vállalkozás jellegű szervezetekről az eddigi legátfogóbb felmérést 2000-ben készítette az OFA. Olyan nonprofit szervezeteket vontak be a vizsgálatba, melyek munkanélkülieket, ill. munkanélküliség által fenyegetetteket foglalkoztattak, miközben termékeikkel és szolgáltatásaikkal új vagy ki nem elégített szükségleteket elégítettek ki. A 31 szervezetre kiterjedő felmérés szerint:

1. A szervezetek 70%-a önkormányzatok kezdeményezésével és támogatásával jött létre, létrehozásukban és működtetésükben döntő szerepe volt a nagy országos alapítványok és a megyei munkaügyi központok anyagi és szakmai támogatásának.

2. A tevékenységi körökön belül egyaránt megtalálhatóak voltak a mezőgazdasági, ipari és szolgáltató tevékenységek.
3. 1999-ben a szervezetek által foglalkoztatottak 60%-ának csak általános iskolai végzettsége, vagy még az sem volt, ezért a képzési tevékenység alapképzésre és OKJ-s minősítést adó szakmai képzésre irányult.
4. A gazdasági-vállalkozási tevékenységhez kötődő foglalkoztatást csak rövid ideig tudták fenntartani, ehelyett inkább áttértek az önkormányzatoktól átvállalt feladatok ellátására, ill. a tranzitfoglalkoztatásra.
5. A szervezetek vezetői sikerként értékelték a szervezeti struktúra kialakítását, új munkahelyek létrehozását, az összefogás megteremtését, az elismertség kivívását. A kudarcokai javarészt anyagi természetűek, de a negatívumok között felmerült az információhiány, a passzivitás és a foglalkoztatottak alacsony munkamorálja is. A sikeres munka feltételeiként a stabilabb szabályozást és a kiszámíthatóbb támogatási rendszer kiépítését jelölték meg. (Frey 2001)

Aktuálisan több olyan program is van, ami ösztönzi a helyi gazdaság-, ill. foglalkoztatás-fejlesztést és ezen belül teret nyit a szociális vállalkozásoknak. Így a 2004-ben meghirdetett, PHARE alapból támogatott „Küzdelem a munka világából való tartós kirekesztődés ellen”, a Nemzeti Fejlesztési Terv keretében a HEFOP intézkedéseivel és a ROP 3.1 intézkedéseivel kapcsolódó programok. Mindezen programok hatására Magyarországon napjainkban 150-200 támogatott, csírájukban szociális vagy közösségi vállalkozásokat megalapozó projekt fut. Ebből az Észak-magyarországi régióban a „Küzdelem a munka világából való tartós kirekesztődés ellen” című pályázaton 2003-ban tíz, 2004-ben négy szervezet nyert. A Regionális Fejlesztés Operatív Programban a „Helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása”-intézkedésen belül eddig egyetlen szervezettel kötöttek szerződést a régióból. A HEFOP foglalkoztatást elősegítő pályázatain 17 észak-magyarországi projekt nyert 2004-ben. Összességében mintegy 25-30, a szociális gazdaság körébe tartozó projekt indult el a régióban, ami az országos érték kb. 1/6-a.

II. REGIONÁLIS HELYZETKÉP

6. A szociális gazdaság iránti igények és lehetőségek Észak-magyarországon

A szociális gazdaság elterjedésének indokoltságát a régió foglalkoztatási helyzete, a verseny- és a közszféra által kielégíteni nem tudott létező szükségletek és a társadalmi tőke növelésének égető szükségessége támasztja alá.

6.1. Munkaerőpiaci helyzet Észak-Magyarországon

A régióban hosszú évek óta nem megoldott 80-100 ezer fő foglalkoztatása. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat adatai alapján a regisztrált munkanélküliek száma folyamatosan 80-90 ezer fő, ebből 90% feletti a tartós munkanélküliek aránya. A munkanélküliségi ráta már évek óta 16-17% körül mozog, 2002 óta ismét növekvő tendenciájú. Havonta 4-5 ezer új munkahelyet jelentenek be (ennek 50-60%-a a nem támogatott), de ugyanakkor 5-6 ezer munkahely szűnik meg. A verseny- és közszférában a betöltetlen munkahelyek száma 3-4 ezer körüli, amit bővít az évenkénti 4-5000 fős közhasznú foglalkoztatási keret, ám ezek együttesen is még arra sem elegendők, hogy a pályakezdeket felvegyék. A pályakezdő munkanélküliek száma évről évre nő, több mint nyolcezer fő (8027 fő) volt a régióban 2004. decemberében. Számuk a 2002. évi decemberi 6536 főre az előző évhez képest 17,2%-al, 2003-ban további 4,3%-al, majd 2004 azonos időszakára 17,8%-al növekedett (www.afsz.hu).

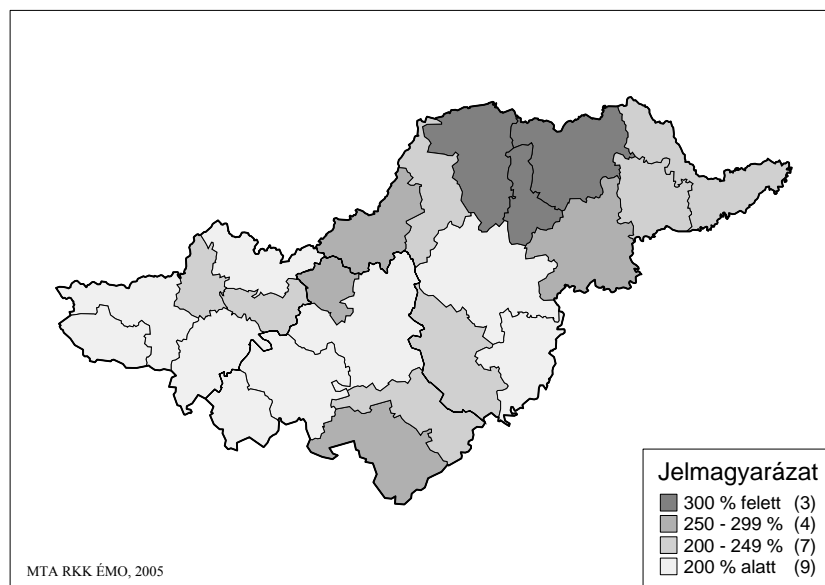
Az első és második gazdaság jelen állapotában tehát teljesen nyilvánvalóan nem képes a régióban a foglalkoztatási gondokat enyhíteni.

A *versenyszféra* foglalkoztatási eredményeit és esélyeit a korábbi nagyipar maradványainak versenyképes működtetéséhez szükséges tőkét biztosítani képes külső befektetők távolmaradása és a belső kis- és közepes vállalkozások gyengesége mellett a rendelkezésre álló munkaerő színvonala, versenyképes gazdasági tevékenységekre való alkalmatlansága is rontja.

A *közsférában* a gazdasági versenyképesség javítása érdekében megkívánt közkiadások folyamatos csökkentése, az állam „karcsúsítására” való törekvések fogják vissza a további munkahelyek létesítését, sőt produkálnak időről időre újabb elbocsátásokat.

A munkaerőpiacról kiszorultak (a regisztrált munkanélküliek) közül évente átlagosan kb. 17 ezer fő részesül munkanélküli járadékban, 4-500 jövedelempótló támogatásban, 37-38 ezer fő pedig rendszeres szociális segélyben. Ez azt is jelenti, hogy a regisztrált munkanélküliek közül is 30-35% (28-30 ezer fő) semmilyen ellátást nem kap, de azt is, hogy a régió aktív korú lakosainak legalább 8%-a már tartósan segélyből él. Figyelembe véve az inaktív keresők népességén belüli kiemelkedően magas számát és 35%-ot meghaladó arányát, azt látjuk, hogy rendszeres munkajövedelemmel a régió 15-74 éves lakosainak csak 45%-a rendelkezik.

A munkaerőpiaci helyzet alapján (munkanélküliek, foglalkoztatottak, regisztrált munkanélküliek, regisztrált munkanélküliek 180 napon túl és eltartottak aránya a népességből a KSH 2001 évi népszámlálási adatai szerint) az encsi, szikszói, edelényi és szerencsi kistérségek bizonyulnak a legkritikusabb helyzetűnek.

6. ábra: A inaktívák és eltartottak foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya az Észak-magyarországi régió kistérségeiben

Forrás: KSH 2001 évi Népszámlálási adatai alapján szerkesztette Mány Máté

A munkanélküliség okozta egyéni, kisközösségi és ebből társadalmi méretűvé növvő bajok orvoslására szánt *aktív munkaerőpiaci eszközök* elégtelenek, sőt újabb problémákat váltanak ki.

A *foglalkoztatási háttér nélküli képzés* sokszor öncélúvá, pótcselekvéssé válik és valójában nem növeli az elhelyezkedés esélyét. Az ezzel való szembesülést az érintettek (a képzésben résztvevő hallgatók és a képzők is) kudarcként élik meg, ami az egyéni stresszhelyzetet kívül növeli a társadalmi elégedetlenséget is.

A közhasznú foglalkoztatás mára sokkal inkább a segélyre való jogosultság megszerzésére szolgáló átmeneti állapot, mintsem a munka világába való visszajutást segítő eszközzé vált. A kötelezően átmeneti jelleg, a szociális szempontok miatt háttérbe szoruló munkaszervezés és az alacsony gazdasági hatékonyság gyengíti a munkaerőkölcsöt és rontja a munkához való hozzáállást.

A helyi foglalkoztatási kezdeményezések közül azok a legsikeresebbek, melyek hosszabb idejű foglalkoztatást tudnak megvalósítani, a foglalkoztatás jól szervezett keretek között, értelmes, a helyi közösség által elismert célra irányul, valamilyen hozzáadott értéket állít elő és a foglalkoztatás kiegészül a munkaerő színvonalát javító, a munkában maradáshoz biztosító háttérrel szolgáló szolgáltatásokkal.

A munkanélküliség nagyságrendje, a munkanélküliek összetétele, a régió tökevonzó képességének gyengesége, a belső kis- és középvállalkozások gyengesége és a közszféra további várható létszámleépítései a foglalkoztatás új formái iránti igényeket erősítik. Ezen új formákkal szemben alapvető elvárás, hogy átmeneti helyett tartós megoldást nyújtsanak, miközben persze biztosítják a munkaerőpiac szegmensei közötti mobilitást. A jelzett követelmények teljesülnek a szociális gazdaságban.

6.2. Kielégítetlen helyi szolgáltatási szükségletek Észak-Magyarországon

Az életkörülmények javítása folyamatosan célként jelenik meg a régió különböző fejlesztési stratégiáiban. Az életkörülményeknek számos olyan összetevője van, mely nem, vagy csak korlátozottan piacosiítható. A szükségletek kielégítésébe a versenyszféra bekapcsolódását gátolhatja a megszerezhető profit túl alacsony volta, vagy a közös javak, erőforrások védelmének piaci érdekek alá nem rendelhető fontossága. Ezen területek egy részébe a közszféra sem tud, vagy akar belépni, illetve tartósan ott maradni, részint anyagi, pénzügyi és emberi erőforrások, részint hozzáértés, kompetencia hiányában. Ilyen „rések” adódhatnak például a szociális és személyi szolgáltatások, a falumegújítás, karbantartás és üzemeltetés, a tájfenntartó gazdálkodás, természetvédelem és közösségi erdészet, a kulturális, szabadidős, turisztikai és információs szolgáltatások, bizonyos speciális áruk kereskedelme vagy a közösségi közlekedés terén.

6.2.1. Szociális és személyi szolgáltatási igények lefedetlensége Észak-Magyarországon

A régióban az 1000 lakos alatti településeken élők szociális alapellátása nem biztosított.

A szociális alapellátások közül a családsegítő szolgáltatások és a speciális alapellátási formák (utcai szociális munka, fogyatékosok támogató szolgálata) rendszere alig épült ki.

A leginkább - Nógrádban és Hevesben szinte teljes körűen, BAZ megyében a települések 80%-ában - kiépült szociális étkeztetés mellett a házi segítségnyújtás még a régió 225 településén nem érhető el. Összességében is házi segítségnyújtás csak 7 ezer főre (a 60 éven felüli lakosság 2,6%-ára), a szociálisan leginkább rászorulóakra terjed ki, aminél az igények – kistérségi vizsgálataink szerint – lényegesen magasabbak. (Felmérésünk szerint a 60 év felettiek 42 %-a igényelne valamilyen segítséget.)

A 2000 fő feletti települések számára törvény írja elő idősök klubjának működtetését, ennek ellenére BAZ megyében a kötelezett települések 30%-a, Hevesben 29%-a, Nógrádban 35%-a nem teljesíti ezt az előírást. Fogyatékosok nappali intézményét a 20 ezer lakos feletti városok kötelesek működtetni, ennek a régióban két borsodi város nem tesz eleget. Ehhez hasonló, ill. rosszabb a helyzet a pszichiátriai és szenvedélybeteg nappali intézménye és a hajléktalanok nappali melegezői tekintetében, melyek a régióban csak a kötelezett városok nagyon kis százalékában találhatóak meg.

Az említett szolgáltatásokban a helyi önkormányzatok lemaradását jelentős részben a szükséges pénzügyi források hiánya akadályozza. Nem csupán a kialakítás egyszeri beruházási költségei hiányoznak, de a szolgáltatás működtetéséhez rendelkezésre bocsátott állami normatívák sem fedezik a felmerülő, főként bérjellegű költségeket. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy miközben a régióban 15-18%-kal nőtt a szociális étkeztetést és a nappali segítségnyújtást igénybe vevők száma, a szociális alap-, és nappali ellátásban foglalkoztatottak száma 4 %-kal csökkent az 1998-2002-es időszakban. Jelenleg a szociális alapszolgáltatásokban foglalkoztatottak száma 2300 fő.

Ugyanakkor a törvény által meghatározott szociális szolgáltatásokon és a hagyományos segítő módokon felül - nem is csak az idősekre, vagy szigorúan a szociálisan rászorulókra koncentrálva - a kisfalvakban a fodrászati, kozmetikai, masszázis jellegű és a kert munkák ellátását segítő szolgáltatásokra, a kisvárosokban pedig a háztartási munkákban, a gyermekgondozásban, udvargondozásban való segítségre mutatkozik ki nem elégitett igény. Ezen igénylők számára a szolgáltatások üzleti alapon nyújthatók, ám annak nagyságrendje és várható üzleti haszna a piaci szereplők belépését gátolja. A szociális alapfeladatok ellátásával kombinálva azonban képes néhány embernek tartósan munkát biztosítani. A közszférában ezt a kombinációt megvalósítani nem lehet.

A nehezen finanszírozható önkormányzati szociális feladatok és az önmagában életképtelen piaci típusú személyi szolgáltatások iránti igények kielégítésére így adja magát a harmadik szektorhoz tartozó szereplők bevonása, az egyik oldalon szigorú előírások és szerződési kötelezettségek mellett az önkormányzatoktól átvett szociális feladatokat ellátó, másik oldalon üzleti alapon szolgáltató, ugyanakkor önkéntesek munkáját is bevonó, mindezek által működését fenntarthatóvá tevő szociális vállalkozás kialakítása. A célcsoport és a tevékenységek kibővítésével, az önkormányzati alkalmazottak egy részének harmadik szektorba való átcsoportosítása mellett is a foglalkoztatás 10-12%-os bővítése, azaz kb. 250 új munkahely, valamint a szektor 20%-os részesedése mellett is több ezer önkéntes szervezett mozgósítása érhető el.

Úgy a foglalkoztatást, mint a szolgáltatások célcsoportját tekintve az említett szolgáltatások szociális vállalkozás keretében való ellátása jellemzően a nők életkörülményeinek javítását célozzák.

6.2.2. Településüzemeltetési és –gondozási igények Észak-Magyarországon

A régióban 605 település található. A 605 ill. 2002-ben 603 településen 6017 nem lakás célú épület (azaz kereskedelmi, szolgáltató, igazgatási, szálló, szociális és egészségügyi, oktatási intézményeket befogadó, művelődési és sport intézmények épülete) és több tízezer m² nem beépített közterület igényel rendszeres gondozást. Csak a városokban a rendszeresen tisztított közterület 5469 ezer m² volt 2001-ben és 4523 ezer m² 2002-ben. A 4637 km-nyi kiépített út, azok padkái, árcai és a patakmedrek mentén is több ezer km hossznyi terület karbantartásával kell számolni. A közterületek gondozása mellett megoldandó feladat a 478 ezer háztartásban képződő mintegy 680 ezer tonnányi (500kg/fő) szilárd hulladék összegyűjtése és elszállítása. A régió minden településén megoldott ma már a szervezett szemétszállítás és az elsőként induló 3 településen (Miskolc, Eger, Sátoraljaújhely) kívül a kistelepülések tucatjaiban állnak rá a szelektív hulladékgyűjtésre is.

A közterületek gondozását, a hulladék összegyűjtését általában önkormányzati alkalmazottak, vagy önkormányzati tulajdonú cégek alkalmazottai végzik. Néhány esetben, főként a nagyobb településeken látja el – az önkormányzattal kötött szerződés alapján - valamilyen piaci vállalkozás ezeket a feladatokat. A közhasznú munkavégzés is leggyakrabban ezen a területen valósul meg. Épp ez utóbbi mutat rá, hogy az önkormányzatok által finanszírozható és az üzleti alapon profitorientáltan ellátható településüzemeltetési és –karbantartási tevékenységek mellett

régiós szinten folyamatosan minimum további 4-5 ezer fő, 500 lakosonként 2-3 ember munkájára szükség van ezen a területen. Ez a létszám is csak akkor elegendő, ha környezetünk rendben tartásába önkéntesek is bekapcsolódnak. Az erre utaló készséget jelzi, hogy a régióban 40 településszépítő egyesület működik, legalább 4000 főnyi tagsággal.

A közterületek gondozásából adódó feladatok mellett a privát szférában is növekvő igény jelentkezik a magántulajdonban lévő belterületi ingatlanok gondozására. Az igényekre utal egyrészt az idős, az ingatlan gondozására fizikailag képtelen lakosok által lakott ingatlanok növekvő száma, másrészt a hétvégi házként használt ingatlanok számának növekedése. A gyermekeitől távol lakó, azok közvetlen gondoskodására nem számítható idősök száma a demográfiai trendek alapján rohamosan nő. A lakás karbantartásában és a kert gondozásában család által felvállalni nem tudott segítséget részint a már tárgyalt szociális gondoskodás keretében, részint a településgondozás részeként a társadalom más szereplőjének kell átvállalnia. A közszféra erre kapacitások hiányában, illetve a dolog privát természete miatt nem alkalmas, a versenyszféra a számára kecssegetető profit hiánya miatt nem érdeklődik, így marad itt is a harmadik szektor aktivizálásának lehetősége.

A szociális misszióhoz jól kapcsolható a hétvégi házak, telkek ugyanazon tevékenységeket igénylő, mérsékelt profit mellett felvállalható gondozása. A régióban 1563 csak üdülésre használt lakás található. Ezek száma folyamatosan nő. Az üdülőházak jelentős része az elöregedő kistelepülésekhez kötődik, ahol a településképet alapvetően meghatározza ezen porták gondozottsága. A két különböző célcsoportot megcélzó feladat így valóban összekapcsolható. Egyiket a másikkal kiegészítve, legalább a mai közhasznú létszám felének megfelelő, kb. 2000 főnek munkát adó tartós foglalkoztatás érhető el. A non-profit szektorhoz kapcsolódó, gyakorta város- vagy faluszépítő egyesületekben tömörülő több mint 10 ezer önkéntes (a lakosság kb. 1%-a) bevonása pedig a település környezetét szépítő, a kulturális és természeti értékek megővését célzó innovációk alkalmazását, a helyi identitás erősítését segíti elő.

6.2.3.A tájfenntartás és természetvédelem ellátatlan feladatai, a közösségi erdészet lehetőségei Észak-Magyarországon

A régió természeti értékekben gazdag, változatos földrajzi adottságokkal rendelkező, nagy környezeti érzékenységgű terület.

BAZ megyében az összes terület több mint fele erózióveszélyes, vagy erózióval sújtott, egyharmadára pedig szikes, ill. savanyú talaj jellemző. A síkterületek jelentős része árvíz-, vagy belvízveszélyes. Heves megyében fő probléma a talaj szikesedése, az erózió és a kavics-, kő-, és lignitbányászat okozta tájsebek rehabilitációja. Nógrád megyében a termőföld 70%-a eróziósnak van kitéve, a szántóföldek 81%-a pedig kémiai talajjavításra szorul. Ezekből az adottságokból a régió számára alapvető *környezetvédelmi feladatok* adódnak.

A régióban számos *védendő természeti érték* található. A régió területén négy nemzeti park és öt tájvédelmi körzet és több természetvédelmi terület található. Összességében több mint 190 ezer ha (az összes terület 14,2%-a) a védett terület, ami nagyságát és arányát tekintve is a legnagyobb az ország régiói között. A biológiai sokféleség csökkentésének megakadályozására elindult Natura 2000 Program következtében a védett területek nagysága várhatóan tovább növekszik.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv *Érzékeny Területek* Programja a régióban négy területet érint: a Bodroghözt, a Borsodi mezőséget, az Észak-Cserhátot és a Hevesi síkságot. Ezeken az ökológiailag érzékeny területeken olyan természetkímélő gazdálkodási módok megőrzése, fenntartása és támogatása a cél, amelyek biztosítani tudják az élőhelyek védelmét, biológiai sokféleségét, a tájképi és kultúrtörténeti, turisztikai értékek megőrzését. Ehhez a célprogramoknak megfelelő, támogatásokkal ösztönzött természetkímélő gazdálkodást kell megvalósítani az agrárkörnyezetvédelem szabályai szerint. A kemikáliák mellőzésével,

nagyfokú élőmunka ráfordítással megvalósított ökológiai gazdálkodás a mezőgazdaságban foglalkoztatottak megtartására ösztönözheti a foglalkoztatási gondokkal küzdő főleg aprófalvakat. Ezek a törekvések párosulhatnak a falusi turizmus élénkítésével, az infrastruktúra újra élesztésével és a falusi kultúra ápolásával együtt járó, de a természeti értékek fokozott védelmét és megőrzését célzó, támogatott módon megvalósított programokkal.

A társadalmi figyelmet érdemlő területek körét tovább bővíti a *jóléti vagy többfunkciós erdők*. A közel 380 ezer ha erdő a régió területének 29 %-át borítja. Az erdővel borított területek aránya jóval meghaladja az országos átlagot és a várható erdősítések révén ez az arány még növekedni is fog. Az erdők 61%-a állami tulajdonú cég nagyüzemi művelése alatt áll, 35%-án pedig az erdőbirtokosságok gazdálkodnak. Az erdők 1%-a önkormányzati tulajdonban van. (4% ismeretlen tulajdonviszonyú.) Ezekben és a már önmagukban is egyfajta szövetkezésnek tekinthető erdőbirtokossági területek egy részén megvalósulhat az ún. közösségi erdőgazdálkodási modell. (Laban 1988) Ennek lényege a fában vagy más erdei termékekben hiányt szenvedő területek helyi igényeinek kielégítése kisgazdaságokban nevelt fák és erdei termékek háztartási, kézműves vagy kisipari szinten történő feldolgozásával. Ettől kissé különbözik a szociális erdészet (Shiva 1986), melynek legfőbb jellemzője a közösség aktív bevonásával közösségi érdekeket szolgáló erdők létesítése és fenntartása. Nagy Britanniában a 90-es évek első felében, jelentős kormányzati és európai uniós támogatással elindult számtalan közösségi kapcsolódású erdészeti program tapasztalatai azt mutatják, hogy a közösségi erdészet az állomány 3-8%-ának értékesítéséből adódó éves bevételek mellett a hagyományos erdészeténél jelentősebb eredményeket tud felmutatni a szénkiváltó hatásban, a rekreációs lehetőségek bővülésében és az ebből származó bevételek növekedésében, a biodiverzitás megőrzésében és a tájkép értékének növekedésében. A közösségi erdészeti programok lényegesen nagyobb foglalkoztatási eredménnyel is járnak. A közösségi erdészeti programok 1000 hektáronként 4-5, a kapcsolódó ágazatokkal (faiskola, fűrészüzem) további 3,5-4 teljes munkaidős munkahelynek megfelelő munkaórát indukáltak (a hagyományos erdészet esetén ez 2,5 munkahely körül mozog). A munkahelyteremtés költségei is csökkenthetők az integrált megközelítéssel. Az erdészeti munkahelyek költségeinek csak mintegy harmadát teszik ki a kapcsolódó ágazatokban létrehozható munkahelyek költségei. (Slee – Clark – Snowdown 1996)

A természeti környezet védelmének, a környezetvédelmi szempontból sérült területek rehabilitációjának és a közösségi erdészet munkafolyamatai az alacsony fokú gépesítettség és a nehezen megközelíthető területek miatt nagymértékben támaszkodnak a kétkezi munkára. A természeti értékek védelmét jelenleg a nemzeti park igazgatóságok alkalmazottai és egyre inkább a földterületeket művelők végzik. Az erdőbirtokosságok területén erdészeti vállalkozások alkalmazottai dolgoznak. Régiós szinten mintegy 300-400-an foglalkoznak munkakörük szerint tájgondozással, természetvédelemmel, ami védett területekre vetítve kb. 2 fő/1000ha-t jelent. Ezer hektár erdőterületre pedig 4-5 fő (összesen 1700-1800 fő) lehet az erdő- és vadgazdasági foglalkoztatottak száma a régióban. A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv megállapításai szerint az erdőgazdálkodás alacsony, de hosszú távú jövedelmezőséget biztosít. Számítások szerint 1000 hektár erdőtelepítés éves szinten 40 főnek, az erdőtelepítés ápolása és védelme évente 45 főnek biztosít munkát.

Az európai normák szerint a piaci jellegű mezőgazdasági művelésre nem használt táj gondozásában 1000 hektáronként 3-4 fő, a közösségi erdészetben és a kapcsolódó tevékenységekben 7-8 fő munkájára van szükség. A védett területek nagyságának 20%-os emelkedése, az erdőterület 5%-os növekedése és az erdőterület 5%-án közösségi erdészet megvalósítása esetén a régióban kb. 2500 fő számára adhat a táj- és erdőgondozás munkát.

A bemutatott tevékenységek tipikusan non-profit jellegűek, hiszen a mögöttük álló társadalmi érdek miatt közpénzekből támogatott, ugyanakkor a legszigorúbban védendő területek közvetlen

szakmai felügyeletén túl semmi sem indokolja, sőt a magánterületekre való kiterjedése ki is zárja a közszférához kapcsolását.

6.2.4. Kulturális, szabadidős, turisztikai és információs szolgáltatások iránti igények Észak-Magyarországon

A rendszerváltás nagy vesztese a kulturális ágazat intézményhálózata volt. A közművelődés intézményei, így a művelődési házak, könyvtárak, mozik hálózata erőteljesen megritkult a 90-es években. A régió településeinek 39%-ában nincs működő művelődési ház, 21%-ában nincs könyvtár és jószerivel csak a multiplex mozik maradtak meg (összesen 48 mozi működik a régióban). A kábel Tv hálózatba bekötött lakások arányának 41%-ra emelkedése és a lakások 7,5%-nál elérhető ISDN vonal azonban nem képes a hiányt pótolni. Egyrészt azért, mert pl. az internethez való hozzáférés még mindig erősen korlátozott, másrészt azért, mert a személyes kapcsolaton alapuló művelődés, annak közösségépítő szerepe nem pótolható az elektronikus eszközök használatával.

Az információkhoz való hozzájutás és a megszerzett információkkal való gazdálkodás képességének felértékelődése új hangsúlyokat jelölt ki a művelődésben. A hagyományos, folyamatosan csökkenő finanszírozás mellett működő önkormányzati intézményrendszer az új szükségletekből adódó kihívásokra nem tudott válaszolni, így új, a civil szférához kapcsolódó szereplők jelentek meg ezen a területen. Az önkéntesek munkáját is felhasználva a régióban 11 népfőiskola, 67 teleház, 300 öntevékeny művészeti kör (alapítvány, egyesület, az iskolai és egyéb körök nélkül, amik nem jegyzettek) működik. A sport és szabadidős tevékenységekben pedig hagyományos a civil szervezeti forma.

A kulturális szolgáltatások iránti igények alakulásában új színt hozott a turizmus megjelenése. A természeti, kulturális, történelmi értékekben gazdag régiót évente több, mint 600 ezer szállásslátogatást igénybe vevő turista keresi fel. A turisták száma 5 év alatt 20%-al növekedett. Ugyanakkor az itt töltött átlagos időtartam a kilencvenes évek eleje óta folyamatosan csökkent, s az országos átlaghoz képest is alacsony. Ez azt mutatja, hogy a turistáknak szóló programajánlat szegényes, nem elég változatos és az információs szolgáltatások is elégtelenek még a régió idegenforgalmi szempontból fontos területein is. A programok bővítésében a megoldást a kézművesek, a sétakocsikázttatók, a túravezetők, a helyi értékeket bemutató helyek működtetői és a szállások, vendéglátók összefogásán alapuló programcsomagok kidolgozása és szervezett kiejánlása jelentheti. Az ezzel járó koordinációs feladatokat azonban külön-külön egyik vállalkozó sem tudja felvállalni, tipikusan közösségi gazdasági feladat.

Részben a turizmus fellendítésének szándéka, részben a helyi demokrácia megerősödése nyomán megszorodtak a lokális identitást erősítő, azt a helyi közösség és a külső érdeklődők számára is megjelenítő rendezvények, kiadványok, média jelenlétek, közösségi akciók. Az elmúlt években a régióban már szinte minden településen rendeznek falu-, ill. városnapot. A régióban megrendezett 661 regionális rendezvényből és fesztiválból 20-25 regionális szinten is jelentős fesztivál és 7-8 országos szintű nagyrendezvény válik hagyománnyá. A városok helyi lapot adnak ki, szaporodnak a települési monográfiák és több ezerre tehető a települések értékeit bemutató brossúrák, képes kiadványok száma. Ezek alapját a település kulturális hagyományai, évszázadokon átörökített tradíciói képezik. A hagyományörzés ily módon új, az éppen csak lábadozó közösségek helyreállításából és egyben a turizmushoz kapcsolódó gazdasági érdekből fakadó értelmet nyert. Az értékek, a hagyományok feltárása, mai korunkba való beépítése tipikusan civil, a helyi társadalom széles körét mozgósító feladat. Szervezéséhez, a folyamatos munkák elvégzéséhez azonban állandó, piaci szereplő által biztosan nem alkalmazott munkásokra, az egyéb kulturális és információs feladatokkal együtt településenként 1-2, vagy

kistérségenként 15-20 főre van szükség. Önkormányzati alkalmazottak önkéntes segítők nélkül és ugyanígy pusztán önkéntesek stabil szervezeti háttér, szakmai tapasztalat és infrastruktúra nélkül csak időleges eredményt tudnak elérni. A profik és az önkéntesek munkájának együttes szervezésére és közben a tevékenységekben rejlő – versenyszférában való vállalkozáshoz nem elegendő – üzleti lehetőségek kiaknázására a szociális gazdaság kínál lehetőséget.

6.2.5. Szociális kereskedelmi és közösségi közlekedési szolgáltatások iránti igények Észak-Magyarországon

A piaci versenyre alapozott tőkés gazdaság térhódításával nem csupán a kulturális és szociális szolgáltatások estek vissza a piaci méreteket el nem érő, centrumoktól távoli kistelepüléseken, de a kereskedelmi ellátásban és a közlekedésben is lemaradtak szerencsésebb társaiktól.

A kereskedelmi ellátás terén különösen ott támadt űr, ahol vagy a vásárlók település egészére jellemző szociális helyzete, vagy a termék célcsoportját alkotó szűkebb közönség szociális helyzete nem teszi lehetővé a profit elérését. Az alig néhány száz fős, idősek és/vagy romák által lakott falvakban az alapvető szükségleti cikkek is nehezen beszerezhetővé váltak. A társadalom periferiáján élő, egyébként is veszélyeztetett egészségű lakosok számára a zöltség, az egészséges táplálék nem, vagy fizetőképességüket jóval meghaladó áron érhető el. Ugyanez a helyzet pl. az olcsóbb ruhaneművel, a lakás karbantartásához, a ruhanemű saját előállításához szükséges vagy a fogyatékkal élőkét segítő eszközökkel. Ezen cikkek kereskedelme, illetve kölcsönzése valós szükségleteket elégítene ki, de nem eredményez elegendő profitot. Az önkormányzat, vagy annak család gondozó intézménye pedig csak tisztán karitatív alapon tud ilyen feladatot vállalni, már, ha egyáltalán létezik olyan. Egy több településre, netán az egész régióra, illetve abban a rászoruló településekre kiterjedő szociális vállalkozásban a karitatív és az üzleti oldal ötvözhető, a nagyobb méret és a szociális misszió miatt piaci kedvezményiek, szponzori támogatások érhetőek el, az elosztásba önkéntesek vagy a közsféra intézményei is bevonhatóak és mindeközben néhány ember - köztük nők és pl. a diszpcserközpontban fogyatékkal élők - foglalkoztatása is megoldódik.

Az egészen kicsi településeken a kereskedelmi és minden egyéb ellátás hiányosságainak mérséklésére született meg a falugondnoki hálózat. BAZ megyében 136 településen, Nógrádban 36 településen, míg Hevesben mindössze 2 településen működik falugondnoki szolgálat. A falugondnok mellett, hogy beszerzi a helyben nem elérhető cikkeket, utaztat is, így a közösségi közlekedés egy sajátos formájának is tekinthető. A fennálló szabályok szerint csak a 600 fősnél kisebb települések kapnak támogatást a falugondnoki szolgáltatás működtetéséhez. Ezen településkategóriában sem teljes még a lefedettség. Különösen Nógrádban vannak még a hálózatba bevonható települések.

A közlekedési lehetőségek beszűkülése mára a városokban megvalósuló fejlesztések vidékükre való kisugárzásának és a vidéken belüli horizontális kapcsolatok kiépülésének egyaránt legfőbb akadályává vált. Amellett, hogy az utak építése, karbantartása is megjelenhet – a 2.pontban ismertetettek szerint – a szociális gazdaság lehetséges területeként, a közösségi közlekedés szervezésében is szerepet kaphat a non-profit szektor. A régióban a közúti személyszállítást működtető Volán társaságok - piaci veszteségekre, gazdaságtalan üzemeltethetőségre hivatkozva - folyamatosan csökkentik a kistelepülésekre menő járataikat. Ezzel a kistelepüléseken élők esélye is megszűnt a városi munkavállalásra, a szolgáltatások elérésére. A járatok gazdaságosságát kisebb buszok beállításával, rugalmasabb menetrenddel és kisebb vállalkozók, netán önkéntesek bevonásával növelni lehet. Nagy-Britanniában pl. a 70-es évek végén, az önkéntes szektor által a tömegközlekedés hiányosságaira adott válaszként indult el a közösségi közlekedés ilyen formája. Előfeltételként ott is meg kellett alkotni a mini-buszok non-profit alapú működtetését engedélyező jogszabályt. A helyi önkormányzatok a 80-as évek végén

kezdték felismerni fontosságukat és kezdtek nagyobb mértékű támogatást nyújtani a drágán működő tömegközlekedést részben kiváltó és a helyi igényekhez rugalmasan alkalmazkodó közösségi szolgáltatók számára. A legtipikusabban működtetett szolgáltatások a következők.

1. mini-busz kölcsönzése saját vezetés, vagy önkéntes vezető biztosítása mellett,
2. mozgáskorlátozottak háztól-házig szállítása
3. közösségi kocsibiztosítása rászoruló egyének számára, mikor is az önkéntesek saját kocsijukat használják és ezért km-térítést kapnak
4. menetrend szerint közlekedő, önkéntesek által vezetett és karbantartott közösségi busz üzemeltetése
5. jármű-koordináció és közös használat, amikor a közlekedési csoport a járművekkel rendelkező önkéntes szervezetek és a bérlők közötti brókerként tevékenykedik,
6. költöztetés a piaci tarifákat megfizetni nem képes családok, társadalmi szervezetek számára,
7. lomtalanítás, használt bútorok elszállítása rászorulóknak részére,
8. mozgó szolgáltatások (boltok, könyvtárak, bankok, postahivatalok, hirdetési központok) megoldása,
9. nők biztonságos hazajutásának biztosítása a késő éjszakai órákban. (Macfarlane – Laville 1992)

A leggyakoribb az első két szolgáltatás iránti igény. A vidéki térségekre jellemző inkább a harmadik, a negyedik és a nyolcadik forma, míg a többi inkább városi térségekben megjelenő igény.

6.2.6. Mezőgazdasági szövetkezetek és közösségi mezőgazdálkodási formák iránti igények Észak-Magyarországon

A mezőgazdaságban a szövetkezeti tulajdon megszüntetése a rendszerváltás időszakában a politika központi kérdésévé lépett elő. 1993-ban a szövetkezetek gazdálkodása gyakorlatilag összeomlott és ez egybeesett a tagok alkalmazására irányuló kötelezettség jogszabályi megszüntetésével, ami a vidéki munkanélküliség alakulásában meghatározó jelentőségűvé vált. (Harcsa – Kovács - Szelényi 1994). A magyar falvak modernizációjában korábban nagy szerepet játszó, munka mellett végzett háztáji gazdálkodás alapfeltétele, a piaci kapcsolatokat biztosító, a nagyüzem és a kistermelő közötti munkamegosztást szervező integrátor is eltűnt a szövetkezetek felbomlásával. Az országosan 1,7 millió átlagosan 1-1,5 ha-on gazdálkodó egyéni gazda, köztük a régió 1996-ban 259 ezer, majd 2000-re 135 ezer főre csökkenő kistermelője magára maradt, az áruterelésbe való bekapcsolódásuk reménye is megszűnt. Mindezzel együtt is a régió kistelepüléseiben a gazdaság meghatározó ágazata maradt a mezőgazdaság. A mezőgazdasági vállalkozások száma és aránya az évtized második felében még emelkedett is. 1997-ben 3397, 2001-ben 4013 volt a működő mezőgazdasági vállalkozások száma. A mezőgazdasági munkahelyek aránya azonban 4%-ra csökkent. A sok kistermelő számára a valamilyen integrációhoz való tartozás az életben maradási jelenti. A versenyszférában szerveződő, beszállítói kapcsolatokon alapuló integrációk mellett a szociális gazdaságba sorolt szövetkezetek létrehozása lehet a megoldás.

A régióban jelenleg 237 mezőgazdasági szövetkezet működik. A szövetkezetekbe tömörült gazdák együttesen a régió mezőgazdasági területének 15%-át művelik.

Az értékesítésben, az alapanyagok beszerzésében, a háttérszolgáltatásokban biztonságot, árelőnyt, hatékony költséggazdálkodást biztosító szövetkezésre nem csupán a mezőgazdaságban, de a kézműipari és bizonyos kisipari és szolgáltatói tevékenységek művelésében is szükség lenne. Ilyen típusú szerveződésre példa a régióban pl. a Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, a Tokaji Háziipari Szövetkezet., a Palóc Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, a Hevesi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet.

A közösségi támogatottságú mezőgazdálkodás keretében a mezőgazdaság foglalkoztató képességének növelésére és az ökológiai gazdálkodás régió belüli bővítésére együtt ad lehetőséget a biztonságos élelmiszerek iránti kereslet sajátos, közösségi gazdálkodási formában való kielégítése. Ez a közösségi vállalkozási forma a 80-as évek közepétől a biztonságos élelmiszer iránti fokozott igénynek köszönhetően erősödött meg az Amerikai Egyesült Államokban és figyelembe véve a hazai piacon az élelmiszerekkel szemben erősödő bizalmatlanságot, a régióban is adaptálható. A közösségi támogatottságú mezőgazdálkodás:

1. Megváltoztatja a termelők és a fogyasztók hagyományos kapcsolatát, a két tábor egy közösségi jellegű szervezetben fogja össze (alternatív piacgazdaság). A farmerek és a "kerttagok" megosztják az éves termést és a gazdaságos földhasználat alakításának felelőségét: A fogyasztók készek közvetlen támogatást nyújtani a számukra megfelelő minőségű, mennyiségű és árú élelmiszerek ellátóinak. A termelők pedig készek képességeik szerint a legjobb minőségű és mennyiségű élelmiszereket a fogyasztók számára elfogadható áron előállítani és elosztani.
2. Garanciát biztosít a természeti erőforrások megőrzésére a jövő generációja számára, többségében ún. organikus mezőgazdálkodást folytatnak. Ezen belül számos variáció létezik: A közösségi támogatás megjelenhet a föld kedvezményes bérbeadásában, esetleg a helyi önkormányzat részéről térítés nélküli átengedésében. A közvetlen vásárlói támogatás pedig az élelmiszerelőállítás költségeihez "részvényként" vagy részletfizetés-szerűen megoldott, írásos vagy szóbeli megegyezésen alapuló a farmernek közvetlenül átadott hozzájárulás formájában történik. A szezon elején a farmer felvázolja az éves költségvetést, benne: a család és a munkások fenntartásának költségeit, a földterület biztosításának költségeit, a talajerő utánpótlásának költségeit (pl. komposztálás), a szerszámok, eszközök és egyéb szükséges dolgok költségeit. A tagok ezt elfogadják és vállalják a teljes költségvetés rájuk eső részének befizetését. Az ekkor befizetett pénz szolgál a vetőmag és egyéb költségek fedezetére.

A rendszer előnyöket biztosít a termelők, a fogyasztók és a közösség számára egyaránt:

A termelő már a munkálatok elkezdése előtt tisztában lehet a közösség, mint fogyasztó piac igényeivel, a vetéstervet e szerint alakíthatja, értékesítési biztonsághoz jut, megosztja a kockázatot és pénzhez jut a szezon elején, nem szorul hitelre a termés betakarításáig.

A fogyasztó befolyásolhatja a termelőt, hogy milyen féle terméket állítson elő és azt mennyiért, jó minőségű és olcsó áruhoz jut, tulajdonosi érzéssel rendelkezik, az aratás társadalmi eseménye jó lehetőséget ad a kikapcsolódásra, mások megismerésére, barátok szerzésére, jó érzéssel tölti el a tudat, hogy környezetkímélő módon jutott a szükséges élelmiszerhez.

A közösséget erősíti a termelő és a fogyasztó közötti tudatos egyetértés alakul ki, a mezőgazdasági termelők gondjainak közismertté válása következtében növekvő közösségen belüli szolidaritás, a jövő generáció számára megőrzött környezet, az aratás speciális, esetleg idegeneket is vonzó színpontja (turizmus).

A régió 140 településén működő szociális földprogram egy része számára a fenti modell innovatív átalakulási lehetőséget kínál. A közösségi tulajdonban lévő eszközökkel néhány főnek a termelésben, szállításban, értékesítésben tartós foglalkoztatást lehet biztosítani, ugyanakkor elérhető a fogyasztók és a közösség számára a fentebb leírt előnyök. Természetesen egyéni gazdák is formálhatnak ilyen közösségi vállalkozásokat.

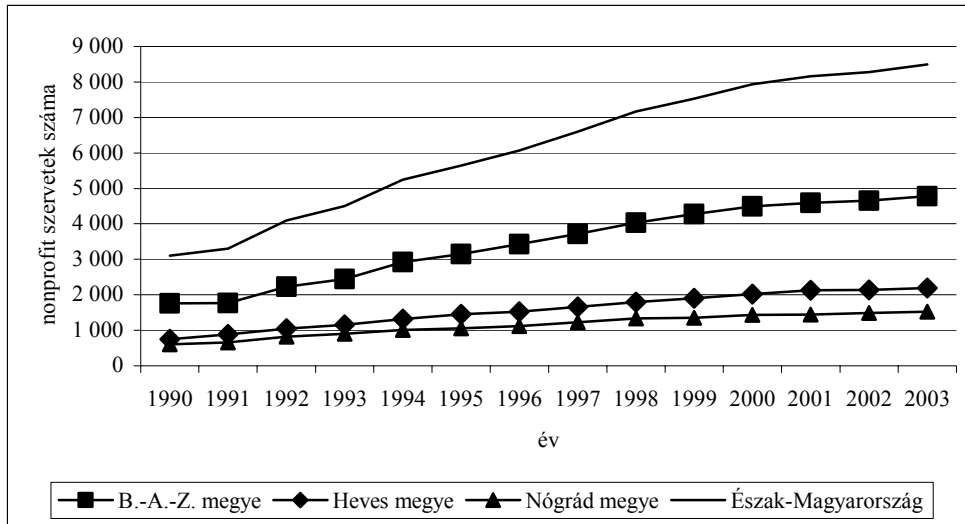
A város-vidék kapcsolatokban is új elem jelenhet meg a közvetlen értékesítésű élelmiszerpiac kialakulásával.

7. A szociális gazdaság megjelenése és jellemzői az Észak-magyarországi régióban

7.1.1. A nonprofit szervezetek számának időbeni és területi alakulása a régióban

A nonprofit szervezetek számának alakulására jellemző, hogy 1991-2003 között az észak-magyarországi régióban a non-profit szervezetek száma az országos növekedési ütemmel megegyezően, 2,6-szorosára emelkedett, ám mivel a társas vállalkozások számának növekedése a régióban megtorpant, a gazdasági szervezeteken belül itt nagyobb, 9,5%-os arányt képviselnek.

A régió megyéi közül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legerőteljesebb a non-profitok térhódítása. Itt a 90-es években 2,7-szeresére emelkedett a nonprofit szervezetek száma, míg Hevesben 2,5-szeres, Nógrádban csak 2,3-szoros volt a növekedés.

7. ábra: Nonprofit szervezetek számának alakulása Észak-Magyarországon

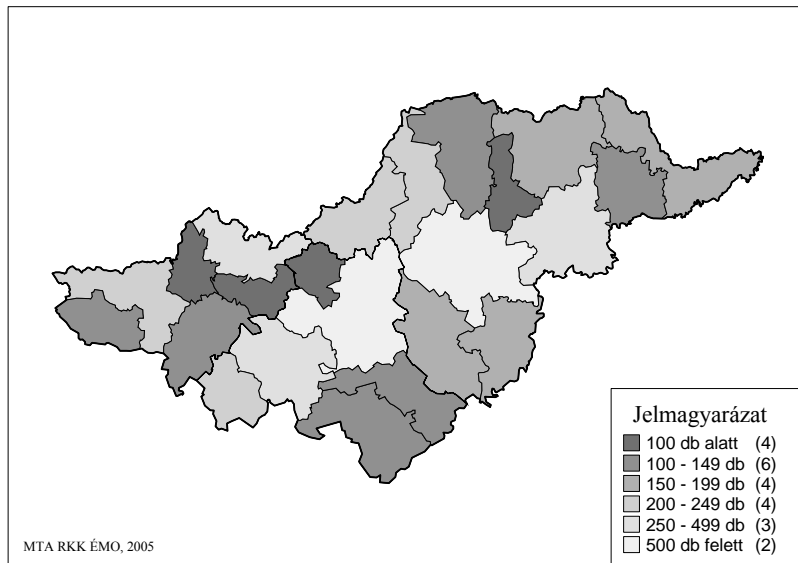
Forrás: KSH Megyei Statisztikai Évkönyvei alapján szerkesztette Solymári Gábor

A non-profit szervezetek népességszámhoz viszonyított sűrűsége - miközben a régióban megduplázódott - megfelel az országos átlagnak. (Az időszak elején 3 db, az időszak végén 7 db volt az 1000 lakosra jutó nonprofit szervezetek száma.)

Az összes gazdasági szervezetben belül azonban a non-profit szervezetek kiépültsége sűrűbbnek mondható az országos átlagnál. A régióban 100 non-profitra 386 társas vállalkozás jut, míg országosan 640. Itt a közösségi szféra versenyszférához viszonyított szerveződése erősebb mint pl. a Dunántúlon, ahol az összes gazdasági szervezetből csak kisebb a nonprofitok aránya. Heves megyében is a versenyszféra fejlettebb voltát tükrözi, hogy a non-profit szektor gazdasági szervezeteken belüli aránya kisebb.

A nonprofit szervezetek régió belüli, megyénkénti eloszlása gyakorlatilag megfelel a régió népességeloszlásának. 2003-ban Észak-Magyarországon a nonprofit szervezetek 56%-a BAZ megyében, 26%-a Hevesben, 18%-a pedig Nógrádban működött.

A kistérségi megoszlást tekintve - nem meglepő módon - a Miskolci kistérség áll az élen, 2002-ben a régió összes nonprofit szervezetének 25%-át itt találhattuk meg. Hasonlóan kiemelkedő az Egri kistérség is (11%). A nógrádi megyeszékhelyhez kapcsolódó Salgótarjáni kistérséget (5,6%) azonban ebben a rangsorban megelőzi a Gyöngyösi kistérség (7%).

8. ábra: A non-profit szektor kiépülése az Észak-magyarországi régió kistérségeiben

Forrás: NCA adatai alapján szerkesztette Mády Máté

7.1.2. A nonprofit szervezetek jellemző tevékenységei az Észak-magyarországi régióban

Észak-Magyarországon a nonprofit szervezetek tevékenységtípus szerinti megoszlása nagyságrendjét tekintve hasonló az országos arányokhoz, 21%-uk tevékenységi köre a sporthoz, 15%-uké az oktatáshoz kapcsolódik, 12%-uk hobbi és szabadidős szervezet. A gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás szempontjából fontos szerepet játszó nonprofit szervezetek, a gazdaság-, és vállalkozásfejlesztési szervezetek 3%-kal, a szociális ellátást végzők 7%-kal, a településfejlesztési célú szervezetek szintén 7%-kal részesednek a nonprofit szervezetek köréből az Észak-magyarországi régióban.

A megyeszékhelyeken magas a kulturális nonprofit szervezetek aránya (10%), míg a községekben a polgárvédelmi és a településfejlesztési szervezetek aránya magasabb a többi településtípushoz képest (10%).

1. táblázat: Nonprofit szervezetek megoszlása a régióban település-, és tevékenységtípusonként 2002 (%)

Tevékenységtípus	Mege- székhely	Város	Község	Összesen
A bűnözés megelőzése	0,5%	1,0%	0,4%	0,6%
Adományosztó alapítvány, egyesületi szövetség	0,4%	0,2%	0,1%	0,2%
Egészségügy	4,9%	2,1%	1,4%	2,8%
Gazdaság-, és vállalkozásfejlesztés	1,5%	2,5%	4,0%	2,8%
Hobbi és szabadidős szervezet	9,7%	12,4%	13,2%	11,8%
Jogvédelem, érdekvédelem	4,9%	4,4%	4,6%	4,6%
Környezetvédelem	2,3%	2,4%	2,6%	2,4%
Kultúra	10,0%	8,4%	6,3%	8,1%

Tevékenységtípus	Megye- székhely	Város	Község	Összesen
Nemzetközi kapcsolatok	0,8%	1,0%	0,0%	0,6%
Oktatás	16,9%	16,3%	12,4%	15,0%
Polgárvédelem	1,8%	2,8%	10,0%	5,2%
Politikai szervezet	0,8%	1,0%	0,5%	0,7%
Sport	20,9%	20,8%	22,0%	21,3%
Szakmai, munkaadói és munkavállalói szervezet	8,2%	6,1%	3,9%	6,0%
Szociális ellátás	8,9%	8,3%	3,8%	6,8%
Településfejlesztés, lakásügy	3,3%	6,0%	10,8%	6,9%
Tudományos kutatás	1,3%	0,2%	0,0%	0,5%
Vallás	2,9%	3,8%	4,0%	3,6%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: NCA

7.1.3. A nonprofit szervezetek részesedése a régió beruházásaiból

A non-profit szervezetek szerepe a beruházásokban elenyésző, a szektorban 2002-ben megvalósult 3,6 milliárdos éves beruházás a régió összberuházásainak 1%-át teszi ki. Igaz, a beruházási érték 1996 és 2002 között 7-szeresére nőtt. A régió gazdasági helyzetére jellemző, hogy az adott időszakban a legdinamikusabban a költségvetési szervek beruházásai emelkedtek, az összberuházásokon belüli arányuk az 1996. évi 10%-ról 2002-re 18%-ra nőtt. Ezen belül BAZ és Nógrád megyékben megduplázódott és Hevesben csökkent.)

A nonprofit szervezetek beruházásainak területi megoszlása nem egyezik meg a szervezetek megoszlásával, BAZ megye szervezeti részesedésénél erősebb túlsúlya érzékelhető. Borsod-Abaúj-Zemplénben a nonprofit szektor beruházásai az időszak során hétszeresére emelkedtek, részesedése a régió nonprofit szervezeteinek beruházásaiból 2002-ben 84% volt. Hevesben is nagymértékű volt a növekedés, de a régió nonprofit beruházásaiból az időszak végén csak 11%-kal részesedett, Nógrád megye részesedése pedig 2002-re 4,4%-ra csökkent. (KSH, 1996-2002) Az egy nonprofit szervezetre jutó beruházás összege is jelentős mértékben emelkedett, de a régióban 2002-ben még mindig csak 440 ezer forintot tett ki (ami nagy előrelépés az 1996-os 80 ezer forinthez képest). BAZ megyében az átlagos beruházás 650 ezer forint, s a régióátlagnál jóval alacsonyabb volt a hevesi és nógrádi beruházási szint (190 ezer, ill. 110 ezer forint) 2002-ben. (KSH, 1996-2002)

2. táblázat: Nonprofit szervezetek beruházásai és megoszlása (m Ft, %)

	BAZ	Heves	Nógrád	Észak- Magyar- ország	BAZ	Heves	Nógrád	Észak- Magyar- ország
1996	435	9	45	489	89,0%	1,8%	9,2%	100,0%
1997	342	64	55	461	74,2%	13,9%	11,9%	100,0%
1998	518	141	105	764	67,8%	18,5%	13,7%	100,0%
1999	720	229	113	1 062	67,8%	21,6%	10,6%	100,0%
2000	1 356	411	182	1 949	69,6%	21,1%	9,3%	100,0%
2001	2 443	478	247	3 168	77,1%	15,1%	7,8%	100,0%
2002	3 039	406	157	3 602	84,4%	11,3%	4,4%	100,0%

Forrás: KSH BAZ, Heves, Nógrád Megyei Statisztikai Évkönyvek 1996-2002.

7.1.4. A nonprofit szervezetek szerepe a foglalkoztatásban

A nonprofit szervezetek foglalkoztatási szerepe a régióban eddig elenyésző. A régió 7720 nonprofit szervezetének 93,2%-a 0 vagy ismeretlen számú foglalkoztatottal működik. A foglalkoztatottal rendelkező nonprofit szervezetek száma a régióban nem érte el az 500-at. (KSH, 1999-2003)

7.2. A foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek Észak-Magyarországon

A régió közel 8000 nonprofit szervezetéből alig, ha 100 tartozik a szociális vállalkozásokhoz legközelebb álló, foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek közé. A Civil Szervezetek Országos Szövetsége, az Észak-magyarországi Fejlesztési Ügynökség, az EU-Háló Partnerség Program, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány és az NCA Észak-magyarországi Regionális Kollégiumának adatbázisai alapján mintegy 60 olyan szervezetet találtunk, mely működés során már kezdeményezett és megvalósított valamilyen, helyi foglalkoztatással járó termelő-szolgáltató tevékenységet. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 33, Heves megyében 6, Nógrád megyében 21 szervezethez juttattuk el kérdőívünket.¹⁴ A megkérdezettek 40%-a, 24 szervezet válaszolt. A válaszokból és 5 helyi foglalkoztatási projekt¹⁵ részletes elemzéséből kirajzolódó helyzetkép legfontosabb elemei a következők:

A foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek alapítása a régióban jelentős részben magánkezdeményezésre történik, de előretörték az önkormányzati alapítású kht-k is.

Környezetükkel, más szervezetekkel fenntartott kapcsolatszerük felemásnak minősíthető, ami az eredményes gazdasági és foglalkoztatási tevékenység végzése, s különösen a társadalmi tőke építésének szempontjából lényeges. Többségük kiválóan vagy jónak ítéli a munkaügyi központokkal és a helyi önkormányzatokkal fenntartott kapcsolatát. A megkérdezett szervezetek negyven százalékának azonban nincs kapcsolata területfejlesztési intézményekkel, s a szervezetek fele nem áll kapcsolatban sem vállalkozásfejlesztési szervezetekkel, sem gazdasági kamarákkal. A gazdasági jellegű szervezetektől való elszigeteltség kétségkívül hátráltatja gazdasági-foglalkoztatási tevékenységük fejlődését.

A szervezetek többsége aktív kapcsolatban van más nonprofit szervezetekkel. Eseti, laza kapcsolatról a szervezetek harmada számolt be, a kapcsolatok teljes hiánya egy esetben sem fordult elő. A többi szervezet kapcsolataira a rendszeres egyeztetés és a tapasztalatcsere jellemző, több esetben közösen adtak be pályázatot. A helyi szereplők (lakosság, vállalkozók,

¹⁴ Válaszadó szervezetek: Bányaterenyi és Környéke Területfejlesztési Társulás, Bányaterenyi Rehabilitációs Képzési Központ és Szociális Foglalkoztatási Közhasznú Társaság, Borsodbótai Önkéntes Tűzoltó-, és Településszépítő Egyesület, Borsodi Transzít Foglalkoztatási Kht., Ceredi Segítő Kezek, Csereháti Településszövetség, Encs város szociális helyzetének javításáért Közalapítvány, Érsekivádkert Jövőjéért Alapítvány, Fulókércs-Litka Községek Szociális Földprogramja Kht., Gondoskodás Közhasznú Egyesület, Karolai Környezet-, Természetvédő és Ismeretterjesztő Alapítvány, Kázmárk Községért Jóléti Szolgálat Helyi Alapítvány, Mozgáskorlátozottak Balassagyarmati Egyesülete, Mozgáskorlátozottak Sárospataki és Zempléni Térségi Egyesülete, Mozgássérültek és Barátaik Miskolc Városi Egyesülete, Munkanélküliek és Álláskeresők Egyesületeinek Északi Regionális Szövetsége, Nógrád Turizmusáért Egyesület, Ökorégió Vidékfejlesztési és Tájgazdálkodási Egyesület, Sárospataki Munkanélküliek Egyesülete, Szívdobbanás Nógrádmegyerért Alapítvány, Tamasz az embernek – támasz a természetnek Alapítvány, Terényi Faluvédő és Tájvédő Egyesület, Válaszút Alapítvány, Zemplénért Civil Szervezetek Szövetsége

¹⁵ Elemzett projektek: „Küzdelem a munka világából ...” – ATÖSZ, Csereháti Településszövetség, Kézműves program – Csereháti Településszövetség, „Újra dolgozom (OFA)” – Ózd, Nők munkaerőpiaci reintegrációja - Borsodbóta

közéleti személyiségek) viszonya a szervezetekhez az esetek döntő többségében támogató, bár előfordul közömbösség és elutasítás is.

Céljaik a foglalkoztatás, gazdaságfejlesztés, szociális gondoskodás, az oktatás, kultúra, érdekvédelem, egészségmegőrzés és sport köré csoportosíthatóak. A célkitűzések gyakran tágak, túl általánosak, egymással átfednek.

A piaci szemlélet hiánya már a célokból is kitetszik. A gazdasági célok között előfordult a munkahelyteremtés, munkanélküliség-csökkentés, gazdaságfejlesztés, turizmusfejlesztés, kedvezményes szolgáltatások nyújtása, állami, önkormányzati bentlakásos intézmények tehermentesítése, a meglévő szolgáltatások szinten tartása, fejlesztése, modellgazdaság működtetése, de előfordult a szervezet akadálytalan fenntartására való törekvés is. A kérdőívek kitöltése során a szervezetek többsége azonban mindössze általános célkitűzéseket fogalmazott meg, az esetek felében nem is tudtak gazdasági célokat megnevezni.

Tevékenységi struktúrájuk nem kiforrott, a TEÁOR rendszerbe nem besorolható. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó tevékenységek közül a legtöbben (ami a szervezetek hatvan százalékát jelenti) tanácsadást végeznek, negyven százalékuk érdekvédelemmel is foglalkozik. A szervezetek harmada jelölte meg válaszként a tartós foglalkoztatást és a képzést, egyéb tevékenységet 20%-uk nevezett meg. A válaszadó szervezetek nyolcvan százaléka végez valamilyen szolgáltatásnyújtási vagy termék-előállítási tevékenységet, a többi szervezet fő tevékenysége az érdekvédelem. A megnevezett foglalkoztatási és gazdaságfejlesztési célú tevékenységek közé tartozik a zöldség, virág, kertészeti termék termelése, egyéb gyümölcs- és zöldségfeldolgozás, munkaruha, felsőruhagyártás, nyomdai tevékenység, papír, csomagolóeszköz gyártása, csomagolás, mezőgazdasági munkavégzés, munkaerő-közvetítés, mérnöki tevékenység, tanácsadás, támogató szolgálat-üzemeltetés, közösség-, és településfejlesztés. Oktatási és szociális tevékenységek közé sorolható az idősellátás, családsegítés, felnőtt és egyéb oktatás, a pályaorientáció, pályatanácsadás, az öznevelés, önképzés, oktatás, az önismeret-fejlesztés és párkapcsolat-tanácsadás, a kapcsolatteremtés és együttműködés más hasonló tevékenységű civil szervezetekkel. A megnevezett tevékenységek között előfordult még az informatikai szolgáltatás, pályázatírás, pályázati tanácsadás, egészségügyi szolgáltatások, szállítószerződés működtetése is.

A tevékenységek célcsoportja a szervezetek területi hatóköre és speciális célközönsége szerint változik. A termékek és szolgáltatások felhasználóiként rendszerint egy meghatározott térség lakossága, fiatalok, idősek, mozgáskorlátozottak, fogyatékosok, munkanélküliek, hátrányos helyzetű családok, valamint kisebb részben önkormányzati és oktatási intézmények, nonprofit szervezetek, vállalkozások jelennek meg. A szervezetek vezetőinek több mint nyolcvan százaléka gondolja úgy, hogy termékével, szolgáltatásával kielégítetlen szükségletet elégít ki.

A szervezetek szolgáltatásait általában ingyenesen vagy kedvezményes áron kínálják, mindössze néhány esetben fordul elő, hogy piaci áron értékesítik termékeiket, szolgáltatásaikat. *Önkormányzattal kötött szolgáltatásnyújtási szerződésről* mindössze négy szervezet számolt be. *Alacsony és a viszonylag magas költségvetéssel működő szervezetek* egyaránt megtalálhatóak a felmérésben részt vett nonprofit szervezetek között. A szervezetek ötöde kevesebb, mint 1 millió forintból gazdálkodhat évente, s 16%-uk rendelkezik 20 millió forintnál magasabb költségvetéssel. A szervezetek 30-30%-ának költségvetése tartozik az 1-5 millió Ft-os, ill. az 5-20 millió Ft-os kategóriába. Bevételeik legfőbb forrását a támogatások képezik, melyeket általában az önkormányzattól, munkaügyi központtól kapnak vagy pályázati úton nyernek el.

3. táblázat: A szervezetek megoszlása a költségvetés forrásai szerint (%)

A költségvetés forrásai	0%	1-10%	11-25%	26-50%	51-75%	76-100%	Össze- sen
Saját tevékenység bevétele	33%	21%	13%	25%	8%	0%	100%
Adományok	58%	25%	4%	8%	0%	4%	100%
Tagdíj	54%	38%	0%	8%	0%	0%	100%
Szja-bevétel	63%	33%	0%	4%	0%	0%	100%
Támogatás	8%	13%	0%	25%	17%	38%	100%
Ebből: pályázati forrás	21%	8%	4%	21%	17%	29%	100%
Állami normatíva	88%	0%	4%	4%	4%	0%	100%
Egyéb	58%	33%	0%	8%	0%	0%	100%

Forrás: kérdőíves felmérés

A költségvetésben a támogatások a bevételek legalább háromnegyedét teszik ki a szervezetek negyven százalékára számára. Állami normatívát három, mozgáskorlátozottakkal, ill. fogyatékosok rehabilitációjával foglalkozó szervezet kap. Az egyéb bevételi források a szervezetek 90%-nál nem jelentősek. A szervezetek háromnegyede véli úgy, hogy pályázataik inkább sikeresek, 13 százalékuk pedig egyértelműen sikeresnek tartja beadott pályázatait. A válaszadók kilencven százaléka saját alkalmazottaival készített el pályázatait, a többieknél ezt külső pályázati írók végzik. Pályázati író cégek szolgáltatásait egyik szervezet sem veszi igénybe.

A költségvetés másik fontos pillére a saját tevékenységből származó bevétel. 11 szervezet jövedelmének legalább 10%-át, két szervezet pedig összes bevételének több mint 50%-át saját tevékenységből (általában szolgáltatásnyújtásból) szerzi. A többi bevételi forrás a szervezetek többségénél nem számottevő eleme a költségvetésnek. A szervezetek több mint fele nem szed tagdíjat és adományokat sem kap. A személyi jövedelemadó-bevétel aránya mindössze egy szervezet esetében haladja meg az összes bevétel 10 százalékát.

Foglalkoztatási szerepükre jellemző, hogy összesen közel 300 munkavállalót foglalkoztatnak, a foglalkoztatottak száma az egyes szervezetek között azonban nagy szóródást mutat. A szervezetek hatodának egyáltalán nincs fizetett alkalmazottja, s a válaszadó szervezetek mintegy felének 5 vagy annál kevesebb alkalmazottja van. Szervezetenként átlag 12 főt foglalkoztatnak. A nagyobb szervezeteknél 50-90 fő foglalkoztatása is megjelenik. A szervezetek harmadánál az elmúlt években nőtt, negyven százalékuknál nem változott a foglalkoztatottak létszáma.

Az önkéntesek számában az alkalmazotti létszám megoszlásához hasonlóan erős szóródás mutatkozik. Kevesebb az önkéntes, mint a foglalkoztatott. A szervezetek közel fele nem veszi igénybe önkéntesek segítségét, negyven százalékuk tevékenységében viszont legalább hat önkéntes vesz részt.

4. táblázat: Szervezetek megoszlása alkalmazotti létszám szerint

Létszám (fő)	Alkalmazottak (teljes és részmunkaidős) száma szerint	Teljes munkaidős foglalkoztatottak száma szerint	Részmunkaidős foglalkoztatottak száma szerint	Önkéntesek száma szerint
0	16,7%	29,2%	66,7%	37,5%
1-5	50,0%	45,8%	20,8%	20,8%
6-10	8,3%	4,2%	8,3%	29,2%
11-20	12,5%	8,3%	4,2%	0,0%
21 felett	12,5%	12,5%	0,0%	12,5%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: kérdőíves felmérés

A foglalkoztatottak döntően alacsony iskolai végzettségűek. Az alkalmazottak 41%-nak legmagasabb iskolai végzettsége általános iskola, 12%-nak szakiskola, 32%-uk rendelkezik középfokú végzettséggel, 15%-nak van diplomája. A foglalkoztatottak többsége felvételtkor gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetű volt, 53%-uk tartós munkanélküli, 20%-uk pályakezdő munkanélküli, 24%-uk nem rendelkezett szakképzettséggel, 18%-uk egyéb szempontból minősült hátrányos helyzetűnek, s mindössze 3%-uk nem volt hátrányos helyzetű. Az alkalmazottak harmada tevékenységének megfelelő szakképzettséggel rendelkezik, 22%-uknak más végzettsége van, 41%-uknak pedig egyáltalán nincs szakképzettsége.

A foglalkoztatási célú pályázati lehetőségeket rendszerint csak a nagyobb szervezetek vették igénybe. Nagyon kevés szervezet adott be pályázatot uniós forrás (PHARE, EQUAL) elnyerésére, melyek azonban többségében sikeresek voltak. Hasonló a helyzet az OFA-hoz benyújtott pályázatok esetében is.

8. Összegzés és az Észak-magyarországi régió szociális gazdaságának SWOT analízise

A globalizáció és a nyomában kibontakozó újkapitalizmus szükségessé, a szociális piactudomány mellett hitet tevő európai uniós politika pedig egyben lehetővé teszi a foglalkoztatás, a szolgáltatási feladatok ellátása és a versenyképességet erősítő társadalmi tőkeképzés új, a helyi közösségeket mobilizáló formáinak kialakulását és elterjedését.

Éppen ezért a szociális gazdaság kiépítése komoly, a régióban is létező alternatíva és reális megoldás a régió strukturális gondjai egy részére.

A nyugat-európai tapasztalatok felhívják a figyelmet a szociális gazdaságban rejlő előnyökre, de megmutatják annak korlátait és veszélyeit is. Így kritikus pontként jelentkeznek:

- a keresletet biztosító gazdasági környezet kiépítése,
- a csak kisebb-nagyobb támogatással fenntartható munkahelyek tartósságának biztosítása,
- a szektor által biztosított alacsonyabb bérezés,
- a finanszírozás több lábra állítása, a támogatásoktól való egyoldalú függés oldása,
- a kulturális, szemléleti korlátok lebontása, a szociális gazdaság elfogadtatása,
- a közszféra támogatásának megszerzése, a bürokratikus csapdák csökkentése,
- az együttműködés szubjektív gátjainak lebontása,
- a tanácsadást, lobby tevékenységet és érdekképviseletet ellátó ernyőszervezetek működése,
- az önkéntesek bevonása, felkészítése,
- az üzleti és a szociális szférában egyaránt otthonosan mozgó menedzserek széles körének létezése,
- a jó példák, innovatív módszerek terjesztése.

A magyarországi non-profit szféra eddigi, a rendszerváltást követően kétségkívül dinamikus előretörésének vizsgálata a továbblépéshez szükséges újabb feladatokra és a szociális gazdaság magyarországi kiépítésének sajátos körülményeire világított rá. Így figyelembe veendő, hogy a magyar non-profit szektorban:

- a szervezetek számának növekedése már megtorpant, sőt a kezdeti lelkesedés elillanását és a szervezetek intézményesülésének megerősödését követően csökkenéssel kell számolni,
- gyenge az önkéntes munkavállalás, ami az államszocialista múlt rosszízű társadalmi munkáinak öröksége és a potenciális önkéntesek egzisztenciális bizonytalansága, az ennek következtében megcsappant szolidaritás és leamortálódott társadalmi tőke mellett az önkéntes munkát végzőket és befogadókat egyaránt sújtó gazdasági szabályozással magyarázható,

- a közsféra (állam és önkormányzatok) által létrehozott nonprofit szervezetek (kht.-k) kezdenek dominánssá válni, különösen a vagyoni és az éves forgalom tekintetében,
- a támogatási rendszer több hibája vált nyilvánvalóvá, így a tartalékképzés lehetetlensége, a gazdaságtalan működés túlzott tolerálása, a marketing tevékenységek hiánya, a tapasztalatcserére szánt idő és pénz megtakarítása mind gátolja az életképes szociális vagy közösségi vállalkozások kialakulását,
- a munkahelyek létrehozása helyett a munkaalkalom teremtése és az önellátás erősítése vált igényeltebbé, de kevésbé támogatott megoldássá.

A régióban néhány további sajátosság fedezhető fel, melyek mind azt mutatják, hogy a kimutatható szükségletek és a már létező jó példák ellenére is a szociális gazdaság eddigi kezdeményezései regionális szinten gazdasági szempontból még értelmezhetetlenek. Sem beruházási, sem termelési-szolgáltatási, sem foglalkoztatási részesedése alapján nem játszik számottevő szerepet a régióban. Lokálisan viszont már jelentkeznek a pozitív hatások. Különösen a másik két szektor által „elhanyagolt”, sem vállalkozói potenciállal, sem önkormányzati forrásokkal nem rendelkező területeken sikerült sok-sok önkéntes munkával, nem ritkán kívülről bevitt innovativitással eredményeket elérni.

Az elméleti ismertek, a nemzetközi példák és a hazai tapasztalatok alapján a szociális gazdaság regionális kiépültségének és a működése sikerét biztosító feltételrendszer fejlettségének értékelése az alábbi szempontok mentén történhet:

- szervezeti háttér létezése, jellemzői
- professzionális menedzsment rendelkezésre állása
- kielégítetlen szükségletek
- a termék, a szolgáltatás minőségét biztosító, a fogyasztók/a piac bizalmát megszerző és megőrző megoldások jelenléte
- piaci szemlélet
- állandó és időszakos foglalkoztatási kapacitás
- önkéntes háttér
- munkaerőpiaci és szociális szolgáltatásokkal való kapcsolat
- infrastruktúra kiépültsége
- finanszírozás stabilitása
- támogatási rendszerek létezése, jellemzői

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
Lefedetlen szükségletek	Még mindig ritka civil szervezeti háló
Mozgósítható munkaerő	Információ és ismerethiány a szociális gazdaságról
Közsféra szerepvállalási készsége	Speciálisan képzett helyi szakemberek hiánya
Közhasznú foglalkoztatás tapasztalatai	Piackutatás, szükségletek pontos feltárásának hiánya
Jól működő foglalkoztatási célú civil szervezetek	Alacsony társadalmi presztízsű tevékenységek szerepelnek a non-profit szférában
Jó projektek	Piaci szemlélet hiánya
Szociális szakmai segítői háttér	Korlátozott, eseti támogatásoktól függő, projektszintű foglalkoztatás
Kutatás – fejlesztési kapacitások	Állandóan változó foglalkoztatottak
Munkaügyi központokkal, szociális	Önkéntesek hiánya

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
szakemberekkel jó kapcsolat	
Alapinfrastruktúra kiépültsége	Önkormányzati feladatok átadása nem jellemző
Képzett non-profit menedzserek	Hálózatok hiánya
LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
Európai minták, terjedő információk a szociális gazdaságról	Szociális szempontok háttérbe kerülése a piaci érdekekkel szemben
Uniós ösztönzés, támogatások	A közösségi szereplőket a piactól távol tartani akaró neoliberalizmus erősödése
Foglalkoztatáspolitikai ösztönzés	A szektor sajátosságait figyelmen kívül hagyó támogatási rendszer
Piaci rések	Törvényi szabályozás további késlekedése, vagy nem megfelelő iránya
Önkéntes munka felértékelődése	Önkormányzati gazdálkodásban a feladatátadás nehézsége
Országos és nemzetközi hálózatosodás	

9. Jövőkép: a szociális gazdaság lehetséges célállapota Észak-Magyarországon

A lehetőségeket és a jelenlegi helyzetet figyelembe véve az Észak-magyarországi régióban úgy a szociális, mint a közösségi vállalkozásokat és a szövetkezeteket tekintve is komoly tartalékok vannak. A bemutatott hat vállalkozási területen mért szükségletekkel és a közhasznú munkánál hatékonyabb foglalkoztatás iránti igénnyel számolva a régió 32 kistérségében összesen kb. 100, egyenként 25-80 főt foglalkoztató szociális és közösségi vállalkozás működhet (kht, egyesületi, alapítványi vagy szövetkezeti formában). A foglalkoztatás kombinált formában történhet, azaz a szociális vagy közösségi vállalkozások állandó alkalmazottai (kb.20-25%) mellett a jelenlegi közhasznú munkavégzésnek megfelelő, ám attól a kapcsolódó munkaerőpiaci szolgáltatásokban és a munka szervezetségében különböző átmeneti és tranzit foglalkoztatás is megvalósulhat.

5. táblázat: A szociális és közösségi vállalkozásokban rejlő becsült foglalkoztatási lehetőségek

Vállalkozási területek	Szociális gazdaságban foglalkoztatható további munkaerő száma	Szociális gazdaságba bevonható önkéntesek száma
Szociális és személyi szolgáltatások	250	2500
Településüzemeltetés és -gondozás	2000	10000
Táj- és erdőgondozás, természetvédelem	160	500
Kulturális, szabadidős, turisztikai és információs szolgáltatások	540	2500
Szociális kereskedelmi és közösségi közlekedési szolgáltatások	250	1000
Mezőgazdasági szövetkezetek és közösségi mezőgazdálkodás	300	500
Összesen	3500	17000

Forrás: saját szerkesztés

A harmadik szektor ezen szervezetei a jelenleg ellátatlan területeken biztosíthatják a szociális, kulturális, információs, környezetvédelmi szolgáltatásokat, segíthetik a helyi erőforrások

hasznosulását és megőrzését. Emellett kb. 3500 jelenleg munkanélkülinek vagy inaktívnak munkát adva, önkéntesek ezreinek értelmes cselekvési teret nyitva járulhat hozzá a foglalkoztatási gondok megoldásához és a társadalmi tőke növeléséhez. A harmadik szektorban foglalkoztatottak számára a kapcsolódó munkaerőpiaci szolgáltatások (képzés, mentorálás, személyiségfejlesztés, informálás) révén átjárás nyílt az elsődleges munkaerőpiac felé, a megnövekedett társadalmi tőke pedig jól hasznosulhat a gazdaság egészének fejlődésében.

A beruházások és a működtetés költsége természetesen létszámtól és tevékenységtypustól függően változik. Az egyszeri, vállalkozásonként kb. 15-20 millió Ft-os, pályázati támogatásokból megteremthető beruházási költségek mellett a működés fenntarthatósága jelenti az igazi kihívást.

Kiadási oldalon: mérsékelten alapanyag-igényes tevékenységekben egy 20 fős közösségi vállalkozás éves működési költsége kb. 44 millió Ft, 25 fő és egy tevékenység esetén 54 millió Ft, 50 fő és kétféle tevékenység esetén 100 millió Ft, valamint 80 fő és négyféle tevékenység esetén 156 millió Ft. A költségek a foglalkoztatottak minimálbérnek megfelelő bérköltsége és annak járulékai mellett tartalmazzák a vezető és asszisztense, a tevékenységek számának megfelelő munkavezető, a képzés, a mentorok, az alapanyagok, az eszközök, az önkéntes munkások szervezése, a szállítás és az irodai infrastruktúra költségeit. Ily módon a foglalkoztatás éves fajlagos költsége 2 millió Ft körül mozog.

A szociális és közösségi vállalkozások azért tudnak hatékonyan működni, mert a bérköltségeket sikerül az önkéntes munka bevonásával valamint hálózatba szerveződve bizonyos magas díjazású munkakörök hálózatszintű betöltésével csökkenteniük.

Bevételi oldalon: a kiadások 55-60%-át teheti ki az értékesítésből származó bevétel, ami egyben azt is jelenti, hogy legalább a kezdeti időszakban foglalkoztatottanként 750-960 ezer Ft támogatásra szorulnak. A kiadási oldalt teljes egészében lefedő bevételek elérése azt feltételezi, hogy foglalkoztatottanként és naponként 7,5 – 8,5 ezer Ft bevételt kellene elérni. Ez a számadat az adott tevékenységek piacára jellemző fizetőképességet figyelembe véve egyrészt a támogatások, másrészt a minőségi szolgáltatások irányába való elmozdulás szükségességére hívja fel a figyelmet. Az értékesítési bevételek egy jelentős része a helyi önkormányzatoktól átvállalt feladatok szerződés szerinti szolgáltatási díjából adódhat, amennyiben sikerül a régióban is elterjeszteni a közfeladatok civil szervezet számára való kiszervezésének gyakorlatát.

A szektor vállalkozásainak kiépítése és működtetése tartós, a jelenleginél nem feltétlenül nagyobb, de másképpen elosztott állami támogatást feltételez.

Az igényelt működési támogatás – a piaci lehetőségeket figyelembe véve - foglalkoztatottanként és évente átlagosan 800 ezer Ft, az egy közhasznú foglalkoztatottra jutó támogatásnál kb. 20%-kal magasabb. A régió szintjén összesen évente 2,8 milliárd Ft-ot (2003-as áron) igényelne a szociális vagy közösségi vállalkozásban működő munkahelyek támogatása, miközben 2003-ban közcélú és közhasznú foglalkoztatásra 5,5 milliárd Ft-ot költöttek.

A támogatás személyekhez kötött, több évre szól, így kiszámítható, de csökkenő mértékű. (Négy év esetén a támogatás pl. 100, 80, 60, 30 % mértékű, ahol a 30% csak az utánkövetésre és bizonyos segítő szolgáltatásokra elég.) Az adott személy után járó támogatások megszüntével az illető:

1. vagy el tud helyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon,
2. vagy a közösségi vállalkozás állandó, a fenntarthatósághoz megkövetelt teljesítményre képes alkalmazottja lesz,
3. vagy – amennyiben egészségügyi vagy szociális okok miatt ilyen teljesítményre nem képes – átkerül egy új támogatási formába.

10. Javaslatok

Ahhoz, hogy a jövőképpen szereplő 3500 főt foglalkoztató, valós szükségleteket kielégítő, kb. 100 szociális és közösségi vállalkozást létre lehessen hozni és működtetni lehessen, az alábbi feladatok megvalósítására szükség van:

10.1. Szervezetfejlesztés

Lennie kell olyan non-profit szervezeteknek, melyek gazdasági szerepe értelmezhető, alkalmasak a vállalkozások beindítására és működtetésére. Ez részben szubjektív, a szervezetektől függő, részben tőlük független tényezők függvénye.

A jogszabályi háttér alakítását az objektív feltételek közé soroljuk. A szociális gazdaság lényegének megfelelő, a szociális tartalmat is figyelembe vevő pénzügyi-gazdasági szabályozás kialakítása mellett a már évek óta húzódó „önkéntes törvény” elfogadása jelentős mértékben segítené, sőt ösztönözhetné a szektor megerősödését.

A szakemberháttér részint a szakképzés egyoldalúságának és hiányosságainak megszüntetésével, részint a speciális, az üzleti és a szociális szférában egyaránt jártas szakemberek egzisztenciális biztonságának növelésével erősíthető meg. Az ezt szolgáló tanfolyamok mellett indokolt a szociális és közösségi vállalkozások menedzsere szakképzés beépítése a felsőoktatásba is.

Az önkéntesek bevonása a szektor számára nélkülözhetetlen. A már említett „önkéntes törvény” mellett a potenciális önkéntesek motiváltságának megteremtése, a társadalmi szolidaritás fontosságának és az önkéntes számára nyújtott előnyök tudatosítása csak széleskörű szemléletformálással, a jó példák propagálásával érhető el.

A szervezetek infrastrukturális háttérére is fejlesztésre szorul. Stabil és kis költséggel működtethető irodai és képzési infrastrukturális háttér nélkül a szociális/közösségi vállalkozás nem lehet versenyképes. Az infrastrukturális feltételek megteremtésében az önkormányzatok sokat tehetnek, de ügyelni kell arra, hogy a viszonyok tiszták maradjanak, a két szféra közötti határvonal ne mosódjon össze.

Az információval való gazdálkodás képessége a hozzáférést, a megértést és az alkalmazás képességét együttesen jelenti. Nem elsősorban az informatikai infrastruktúra hiánya okoz ma már gondot, hanem az információk fogadásának és továbbításának szubjektív tényezői. A kapacitásépítés fontos területe a non-profit szervezetek ezen képességének fejlesztése és ugyanakkor a szociális/közösségi vállalkozások speciális igényeinek megfelelő (piaci információkat és szociális kérdéseket egyaránt befogadó) tartalomfejlesztés megtörténte.

A szervezetek közötti kapcsolatok, a hálózat építése talán a feltételrendszer legfontosabb eleme. Magányos szociális/közösségi vállalkozások nem lehetnek sikeresek. A szakmai és információs megerősítés mellett különösen a hálózat révén elérhető piaci előnyök létfontosságúak.

10.2. Külső szakmai segítői háttér biztosítása

A szociális gazdaság jellegéből adódóan a sikerhez magasan képzett üzleti menedzserekre és szociális segítőkre egyaránt szükség van. Amellett, hogy a vállalkozásokban helyben dolgozó szakemberháttér kialakítandó, számukra folyamatos és széles körben elérhető külső szakmai szolgáltatások biztosítandók.

A külső szakmai segítők maguk is két szakterülethez kapcsolódnak. Egyrészt nagy szükség van a külső képzett mentorok, facilitátorok elérhetőségének biztosítására, másrészt a szociális és közösségi vállalkozások igénylik a „top menedzserek” segítségét is. A külföldi példák alapján a külső szakemberek bevonása történhet önkéntes munka, vagy az őket foglalkoztató szervezetek felajánlása alapján.

A regionális módszertani központ és ötletbank felállítása a jó példák terjesztésén, a külső szakértők kijárlásán, az információs szolgáltatások biztosításán keresztül a hálózatépítés fontos eszköze lehet.

10.3. Piaci háttér megeremítése

A szociális gazdaság meglévő kezdeményeinek kétségkívül leggyengébb pontja a piac, a piaci versenyképesség. Enélkül azonban nem érhető el a fenntarthatóság. A piacképesség javításának legfontosabb eleme a szolgáltatások és termékek megbízható, garantált minőségének biztosítása. *A minőségbiztosítás*, a profit orientált cégekkel megegyező tanúsítványok megszerzése költséges dolog. A szociális gazdaságban ezen folyamatok támogatására, a minőségbiztosításba a szociális szempontok bevételeire még inkább szükség van.

Az értékesítési hálózatok és közös marketing tevékenység kiépítése hozhat áttörést a szociális és közösségi vállalkozások piaci pozíciójának javításában. A regionális vagy országos marketing szervezeten túl a helyi/kistérségi termékek boltjainak a megyeszékhelyeken és fővárosban való létrehozása, közös kiadványok, katalógusok megjelentetése, a vállalkozási mellett a szociális cél bemutatása, ezzel a szolidaritás felkeltése csak összehangolt, az egész hálózatra kiterjedő munkával lehetséges.

Az önkormányzatok feladatátadása jelentheti a szociális gazdaságban megjelenő szolgáltatások egy jelentős részének az alapját. Eme lehetőség önkormányzati vezetőkben való tudatosítása, az átadás feltételeit és garanciáit rögzítő szerződés formáinak, a megállapodás kritikus pontjainak és a konfliktusok megelőzése vagy kezelése módszereinek megismertetése nélkül ezen a téren hosszú távra mutató előrelépésben nem reménykedhetünk.

10.4. Finanszírozás

A szociális gazdaság fő finanszírozója a piac. (Éppen ezért fontosak az előző három pontban megfogalmazott javaslatok.) A szociális gazdaságban megjelenő szolgáltatások célcsoportjai és az ő terheiket részben átvállaló önkormányzatok sincsenek azonban abban a helyzetben, hogy a szolgáltatások tényleges költségeit meg tudják finanszírozni. Annál is inkább, mert az alkalmazott munkaerő munkaerőpiaci hátrányai miatt ez a bekerülési költség magasabb is lehet a piaci átlagnál. A szektor ezen indokok alapján hosszú távon is nem piaci források bevonására szorul.

Normatív támogatások közvetve, az önkormányzati feladatok átvállalásával jelenhetnek meg a rendszerben. A támogatás címzettje természetesen nem a szociális vagy közösségi vállalkozás, hanem az önkormányzat, ami megfelelő garanciák mellett, megbízási díjként engedi át a feladat ellátásához kialakított összeget. A normatív támogatáshoz való kötés – stabilan jó, folyamatosan mért szolgáltatási színvonal és a politikai kurzusváltások hatásainak kiküszöbölése mellett – biztonságot nyújt a vállalkozás számára. Veszélyt a monopolhelyzet kialakulása, az azzal való visszaélés lehetősége jelent, ami ellen jó szerződéssel lehet védekezni.

Pályázati vissza nem térítendő támogatásokra úgy a vállalkozások indításához, mint működtetéséhez szükség van. A pályázati támogatásnak minden esetben több évre szólónak, a foglalkoztatottak munkaerőpiaci helyzetétől és a nyújtott szolgáltatások, előállított termékek piaci pozíciójától függő, idővel csökkenő mértékűnek kell lennie.

Speciális pénzügyi intézet létrehozása segíthet a szociális vagy közösségi vállalkozások hiteligényének kielégítésében. A szociális és közösségi vállalkozások hitelezése sajátos szempontokat vet fel, melyek közül az egyik leglényegesebb ezen vállalkozások esetén a hitelfedezet értelmezése, mértékének megállapítása.

Összegezve: A szociális gazdaság kiépítése az Észak-magyarországi régióban reális, megvalósítható célkitűzés. A foglalkoztatásban, a szükségletek kielégítésében és a társadalmi tőke építésében várható előnyei mellett arra is lehetőséget ad, hogy a Magyarországon még újszerű megoldás elterjesztésében úttörő szerepet vállalva a régió folytassa a hazai fejlesztési folyamatokban betöltött innovátor szerepét. Ugyanakkor mások tapasztalatai segítenek a hibák elkerülésében, a kockázatok csökkentésében.

Irodalom

- A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2001. (2003) KSH Budapest. 73. o.
 A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002. (2004) KSH, Budapest. 62. o.
 Bíró E. (2002): Nonprofit Szektor Analízis. Civil szervezetek jogi környezete Magyarországon. EMLA Egyesület. Budapest. 177. o. <http://www.emla.hu/nosza>
 Bourdieu, P.(1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája (szerk. Lengyel Gy. –Szántó Z.) Aula, Budapest. 155-177. o.
 Bóhm P. (1999): A XX. századi magyar társadalom. Korona Kiadó. Budapest.
 Brown, H.-Murphy, E. (2003): The Financing of Social Enterprises: A Special Report by the Bank of England, Bank of England, 68. o.
 Campbell, M. (1999): The Third System Employment and Local Development Volume 1 Synthesis Report. 38. o. http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/3syst/vol1_en.pdf
 Coleman, J. S.(1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája (szerk. Lengyel Gy. –Szántó Z.) Aula, Budapest. 11-45. o.
 Conscise Project (2000): The contribution of social capital in the social economy to local economic development in Western Europe. Report of Workpackage 1: Key concepts, measures and indicators. Middlesex University. 33. o. <http://www.conscise.mdx.ac.uk>
 EMES European Network Homepage. <http://www.emes.net>
 EU-HÁLÓ projekt honlap: <http://www.euhalo.hu>
 EU Homepage - Employment and Social Affairs-European Employment Strategy http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_strategy/index_en.htm
 EU Homepage - Employment and Social Affairs- Equal Home http://europa.eu.int/comm/employment_social/equal/index_en.html
 EU Homepage - Enterprise-Social Economy <http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/coop/index.htm>
 EU Homepage - Employment and Social Affairs – Third System and Employment http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/3syst/index_en.htm
 Financial Instruments of the Social Economy (FISE) in Europe and their impact on job creation (1997) INAISE 133. o. <http://www.inaise.org/doc%20download/FISE%20and%20job%20creation.PDF>
 Frey M. (1998): Munkahely-teremtés a munkaerőpiac fő áramlatán kívül. – Parola. 2. 4-6. o.
 Frey M. (2001): Nonprofit szervezetek a munkaerőpiacon. Országos Foglalkoztatási Közalap-pítvány. 245. o. <http://www.ofa.hu>
 Galliano, R. (2003): Social economy, entrepreneurship and local development. 33. o. <http://www.oecd.org/dataoecd/21/55/17017950.pdf>
 Growth, competitiveness, employment – The challenges and ways forward into the 21st century Commission of the European Communities COM(93)700
 Harcsa I. - Kovách I. - Szelényi I. (1994): A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. - *Szociológiai Szemle*. 3.
 Holmstrom, R. (szerk.) (2000): Upscaling social investment: 50 case studies, INAISE, 96. o. <http://www.inaise.org/doc%20download/EN-CASE%20STUDIES.pdf>
 INAISE Homepage <http://www.inaise.org>
 Kay, A.(2002): The social economy Statement of Understanding Draft. <http://www.cbs-network.org.uk/>
 Kelemen K. (1996): Amit az üzleti világ a nonprofit szervezetektől tanulhat. - Parola. 3. 12-13. o.

- Knack, S. - Keefer, P.(1997): „Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation”. - *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251 - 1288. o.
- Kopp M. - Skrabski Á. (2001): Társadalmi tőke Magyarországon. - *Magyar Szemle*. 10.
- KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei statisztikai évkönyvek (1990-2002) KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, Miskolc.
- KSH (2004) Borsod-Abaúj-Zemplén megyei statisztikai tájékoztató 2003/4. KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, Miskolc.
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/megy/0304/bors0304.pdf>
- KSH Heves megyei statisztikai évkönyvek 1990-2002. KSH Heves Megyei Igazgatósága, Eger.
- KSH (2004) Heves megyei statisztikai tájékoztató 2003/4 KSH Heves Megyei Igazgatósága, Eger.
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/megy/0304/heve0304.pdf>
- KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek 1990-2004. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH Nógrád megyei statisztikai évkönyvek 1990-2002. KSH Nógrád Megyei Igazgatósága, Salgótarján.
- KSH (2004) Nógrád megyei statisztikai tájékoztató 2003/4. KSH Nógrád Megyei Igazgatósága, Salgótarján. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/megy/0304/nogr0304.pdf>
- KSH (2002) Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/equal/index_en.html
- Kuti É. (1998): Hívjuk talán nonprofitnak... Nonprofit Kutatócsoport. Budapest. 220. o.
- Kuti É. (2003): Kinek a pénze? Kinek a döntése? Nonprofit Kutatócsoport. Budapest. 143. o.
- Laban, P. (1988): Community forestry in the context of Rural Development. - *Netherlands Review of Development Studies*. 2. 17-34. o.
- Macfarlane, R. – Laville, J.L. (1992): *Developing Community Partnerships in Europe. New ways of meeting social needs in Europe. The Directory of Social Change and The Calouste Gulbenkian Foundation.* London.
- Márton J. – Szeremley B. (1995): Szövetkezés: Európai agrárfejlődés. - *A Falu*. 1. 15-25. o.
- Nárai M. (2004): Szektor született? Nonprofit szervezetek Magyarországon. Kézirat. 1-5. o.
- New jobs in Europe (1999) :Thematic Focus Group No 3. 199. o.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/equal/index_en.html
- Reynolds, J. (1994): Szövetkezettfejlesztés. - *Parola*. 2. 16-17. o.
- Salamon, L. - Anheier, H. (1995): Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban. Nonprofit Kutatócsoport. Budapest. 119. o.
- Shiva (1986) *The Ecologist*.
- Slee, B. – Clark, G.M. – Snowdown, P. (1996): *The Scope for Community Participation in Forest Management. Summary Report. Department of Agriculture, Department of Land Economy. University of Aberdeen.*
- Social Enterprise (2002): *A strategy for success.* UK Department of Trade and Industry. 81.o.
<http://www.dti.gov.uk>
- Social Enterprise Coalition Homepage: <http://www.socialenterprise.org.uk>
- Social Enterprise Coalition (2003) *A guide to social enterprise* 42. o.
<http://www.socialenterprise.org.uk/cms/documents/guide.pdf>
- Szakál Gy. (2004): A társadalmi tőke hatása az oktatásra, egészségre és a civil szférára In: Bugovics Z.-Ferenczi Z.-Szakál Gy.: *Társadalmi tőke, karrieresélyek, viselkedésminták*, MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest. 6-20. o.
- Szeremley B. (1997): Szövetkezzünk – másképpen. - *A Falu*. 1. 37-47. o.
- Szigeti F. A. (2003): *Az önkéntesség szerepe a fejlett piacgazdaságban.*
www.onkentes.hu/ujportal/cfiles/58/Az_onkentesseg_szerepe_a_fejlett_piacgazdasagban.pdf
- Varga Cs. (1997): *Nemzeti stratégia az új globális erőtérben. A mai világ és a jövő forgatókönyvei.* (szerk.: Varga Cs.- Tibori T.) *Nemzeti Stratégia 2020-ig Könyvek 1.* HÉA Stratégiakutató Intézet – MTA Szociológiai Intézet – Magyar Kapu Alapítvány. Budapest. 63-99. o.